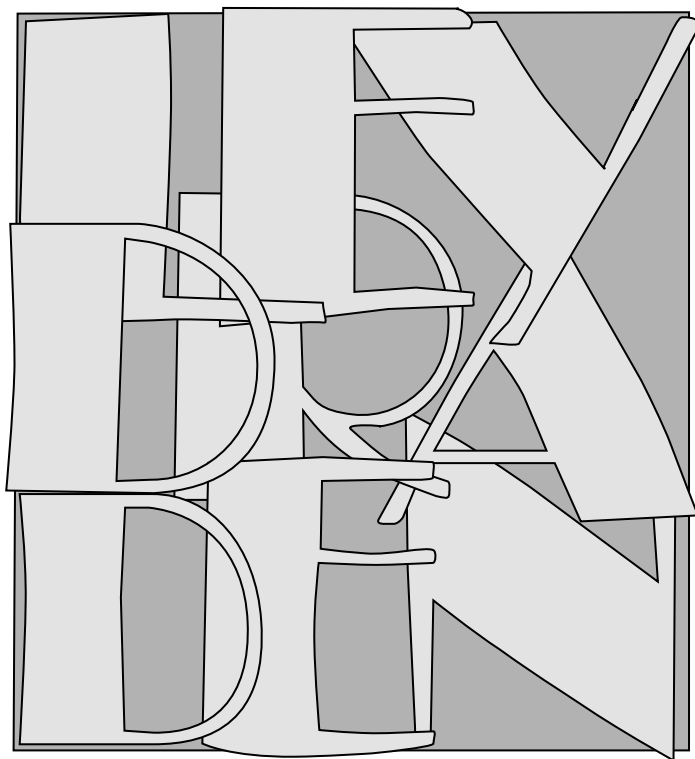
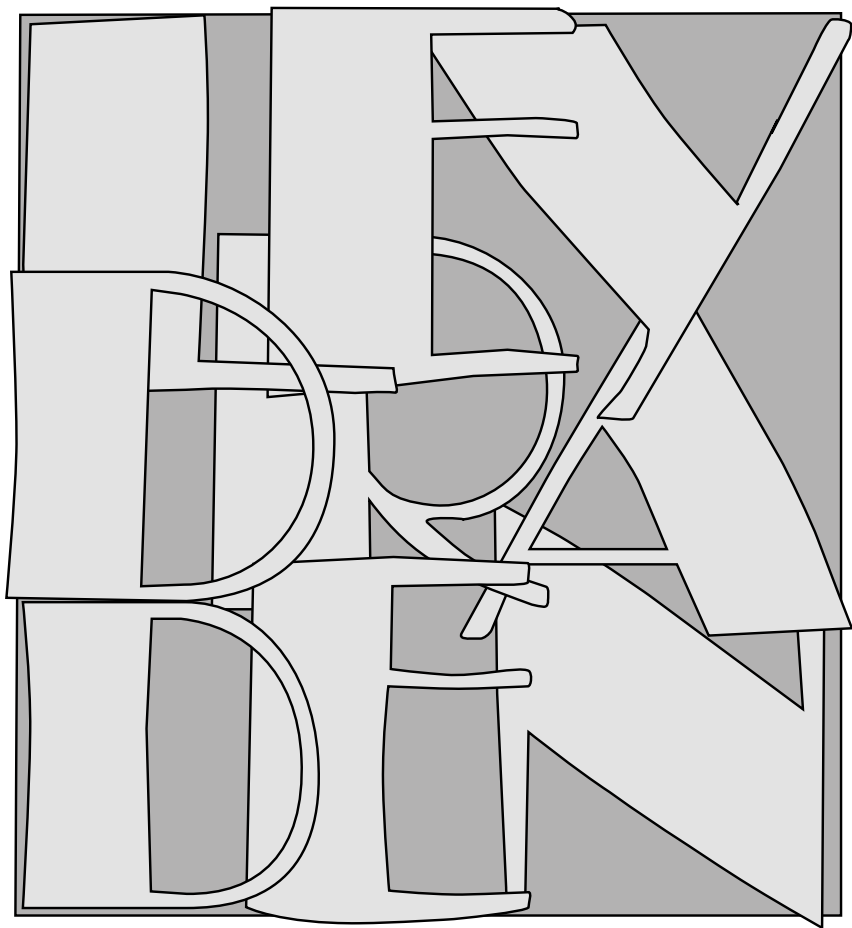

**maart
2025**

NUMMER 132

Leydraden is een uitgave van de Literaire Kring Goirle

Redactie: Jan van Eijck, Ben Loonen, Berti Oprins

Redactie-adres: Bosscheweg 57-24, 5056 KA Berkel-Enschot
telefoon: 013-4683447
e-mail: jam.oprins@wxs.nl

Tekstverwerking, lay-out en typografie: Fons Smits

Ontwerp logo en omslag: Harrie Loots

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder
schriftelijke toestemming van de betrokken auteurs.
© 2025 Literaire Kring Goirle.

Nummer 132
ISSN 1381 – 5423
Editie maart 2025

Inhoud

Bij Leydraden 132	7
Jan van Eijck De ambachtelijke stijl van Sacha Bronwasser brengt haar veel succes.....	8
Ben Loonen Vanuit zijn zolderkamer komt hij tot ontploffingen.....	11
Ineke Broeckx De pop – Een vurig verlangen naar goddelijke bijstand - Voor de lieflijke vogels bij etablissement ‘De Carrousel’.....	14
Ben Loonen Dennyk (9)	15
Kees Joosten Water als goud.....	17
Dick van Niekerk Uit het geestelijk pantheon van Etty Hillesum (1914-1943)	20
Kees WeltevredeEen grote hartstocht.....	25
Fons Mommers Jantje van Leiden	27
Leatitia van den Heuvel Verhaaltaal.....	30
Mathieu van den Tillaart Mijn boekenkast	34
Norbert de Vries Creativiteit	36
Romain J. van de Maele Rutger Kopland en de populaire muziek in de jaren 1960.....	37

Berti Oprins	
Recensie Frank Nellen, De onzichtbaren	40
Kees Weltevrede	
Een leegte vol gelijkvormigheid.....	42
Mathieu van den Tillaart	
Bezeten.....	46
Kees Hermis	
Hakurismen.....	47
Mathieu van den Tillaart	
Beneden in de achterbuurt.....	50
Kees Hermis	
Gedichten	52
Monica Boschman	
Gedichten	56
Kees Hermis	
Speelse Muze	57
BBB: Boeken van Ben en Berti	61
Peper & Zoutjes	66
Bio- en Bibliografische gegevens Leydraden 132	69
Mededelingen	72
Joost Minnaard	
De schrijver Arthur Japin te gast in Goirle	75
Veel gelezen vertaler Ton Heuvelmans bij de Literaire Kring Goirle.....	77

Bij Leydraden 132

Intussen hebben we de feestdagen weer achter ons gelaten en zijn we aan het nieuwe jaar 2025 begonnen.

Graag wil ik iedereen van harte het allerbeste wensen, zowel in voorspoed als in tegenspoed.

Zoals steeds heb ik weer veel, mooie, interessante en diverse bijdragen ontvangen. En dan gaat het om zowel proza als poëzie. Ook nu heb ik ze weer met veel plezier en interesse gelezen.

De verslagen van de literaire avonden, zoals met Sacha Bronwasser en Frank Nellen, ontbreken natuurlijk niet. Altijd fijn die verslagen. Kunnen we nog even nagenieten.

Heel jammer is dat het redigeren vaak problemen geeft, wanneer de bijdrage niet aangeleverd is in een onopgemaakt Word-bestand. Daarom het dringend verzoek om ze altijd op deze wijze te sturen naar jam.oprins@wxs.nl

Intussen lengen de dagen weer, ook al is het weer nog wel erg somber. Laten we hopen dat met de komst van het Lentenummer, ook de Lente zich daadwerkelijk weer op haar mooist toont.

Hartelijk dank aan de leden van de LKG die een bijdrage geleverd hebben aan Leydraden 132.

Veel leesplezier!

De redactie van Leydraden.

De deadline voor Leydraden 133 is 15 mei 2025

De ambachtelijke stijl van Sacha Bronwasser brengt haar veel succes

Tjé, wat een drukte in Goirle in het CC Jan van Besouw 's avonds op 1 november 2024. Voor een deel was dat te wijten aan een drukbezochte voorstelling in de grote zaal, maar ook in de kapel was het druk, opvallend druk zelfs. Wel ruim 100 mensen zaten daar al in de cabaretopstelling. Dus het was snel scannen met mijn ogen om nog een goede plaats te krijgen, en dat lukte! Blijkbaar koos er een groot publiek voor Sacha Bronwasser, die daar zelf ook zichtbaar van genoot! Wij van de LKG trouwens ook, inclusief Joost Minnaard, onze onvolprezen interviewer.

Wie is Sacha Bronwasser? In Zuid-Holland geboren (Rijswijk, 1968) en opgegroeid in Groningen en Valkenswaard, Nederlands-Hervormd van origine, maar daar zijn niet veel restjes meer van over... zegt ze. Zij was journalist m.n. voor de kunstredactie van *De Volkskrant*. Zij schreef ook al vroeg, al op de middelbare school. Zij stopte na een aantal jaren als journalist, en ging kunstgeschiedenis studeren aan de UVA. En toen kwam er een uitgever op haar pad, die haar uitdaagde om een boek over een bepaald onderwerp te gaan schrijven. Wel een omgekeerde volgorde, toch eigenlijk, zegt ze zelf! Zij zocht niet een uitgever, maar een uitgever zocht haar! Zo gebeurde het toch echt. En zij bleek veel talent te hebben; de uitgever heeft zich nauwelijks hoeven bemoeien met haar eerste boek. Zij heeft intussen drie boeken op haar naam staan: *Niets gelogen* (2019), *Luister* (2023) en recent *Lotgevallen* (2024).

Er is niets van gelogen...

Haar eerste boek dat Joost met haar besprak is *Niets gelogen*. Een mooi verhaal van een indrukwekkend incident dat zij zelf meemaakte: iemand had zich verslikt tijdens een diner, stikte bijna, maar overleefde het maar net. Het boek brengt een aantal deelnemers van het diner naar voren (een bankier, een kunstenaar, een journalist en een galeriehouder.....). Sacha beschrijft nauwgezet hoe deze deelnemers één voor één, het incident hebben beleefd. En het is wonderlijk en intrigerend, hoe verschillend iedereen zo'n incident onthoudt, reconstrueert en verwerkt! Joost noemt haar manier van schrijven 'ambachtelijk', vakkundig en secuur dus. Zij fileert elk verhaal, beschrijft het minutieus, zodat er verschillende interpretaties en herinneringen boven water komen. Je kunt je het dan voorstellen, hoe bizar dat is: er is niets van gelogen, maar wie spreekt nu de waarheid? De verkoop van het boek loopt erg goed, en is nu aan de 28^e druk toe!

Het tweede boek: *Luister*

Na de Coronaperiode (2020-2022) moet zij een nieuw onderwerp kiezen, zo

werkt dat in de schrijverswereld. Zijn koos een verhaal over de persoonsontwikkeling van een au pair in Parijs. Dat was zij namelijk zelf ook geweest in haar jonge jaren. ‘Moderne’ zaken, zoals grensoverschrijdend gedrag, komen dan ook aan de orde. Wat wil je: een jong meisje dat au pair wordt in notabene Parijs én in de kunstwereld aldaar ook nog: dat is voer voor hongerigen, zal ik maar zeggen... Zij laat het hele verhaal door een verteller presenteren, en laat dan daarna derden commentaar geven. Een boeiende manier van schrijven. Maar ook hier consciëntieus opgebouwd en minutieus uitgewerkt. Weer komt de kwalificatie ‘ambachtelijk werk’ ter sprake. Ik betrapte Joost wel op een wat drammerige manier van interviewen, met het heftig opdringen van veronderstellingen: Ja maar, daar zeg je dat hij het zo deed, en hier schrijf je dat het zó ging..., en dat herhalen met enige stemverheffing.... Het duurde maar even en Joost stond gelukkig weer met beide benen op de grond; je kunt die opgewondenheid bij hem trouwens ook zien aan de kleur van zijn gezicht... van zalmroze naar vuurrood!

In dit boek komen ook personages voor met een erg vreemd, haast ziekelijk karakter, concludeerde Joost. “Ik kon ze zelf ook niet onderbrengen in de DSM!” (het psychiatrische ziekteregister), zo flapte Sacha er pardoes uit in de zaal! Het boek wordt ook als ingewikkeld omschreven. Je hebt het verhaal pas goed begrepen, als je het boek helemaal uitgelezen hebt, zeggen beiden. “Oh”... zucht men dan..., “Nou snap ik het; daarom deed hij toen zus of zo.”

Ook dit boek van haar loopt als een tierelier; het is ook al verkocht om in 7 talen te verschijnen. Drie zijn er al klaar: Engels, Duits en Spaans. Sacha is erg benieuwd of het ook in het Frans zal lukken, spannend omdat het tenslotte allemaal in Frankrijk speelt, en Fransen zijn Fransen nietwaar...?

Iets heel anders: een net verschenen Verhalenbundel

Het laatste boek van haar is nog maar net uit: een Verhalenbundel *Lotgevallen*. Het zijn korte verhalen, los van elkaar, die elk gaan over een opvallend of bijzonder kunstwerk waardoor Sacha werd geïnspireerd. De keuze van het kunstwerk is dan ook niet zozeer bepaald door de schoonheid of bekendheid van het kunstwerk, maar wel of het kunstwerk Sacha ergens door triggerde. Sacha is tenslotte kunsthistorica! De verhalen zijn dan ook zorgvuldig verluchtigd met fraaie foto's. Daarom - vanwege de hoge kwaliteitseisen - is het boek wat duurder geworden (€ 24,99).

Er zit geen volgorde van de verhalen in het boek, zei zij. En of de lezer eerst naar het plaatje kijkt, of eerst leest, dat mag hij/zij zelf weten, zegt ze! In de *NRC* heeft recent overigens – naast een interview met haar - al een heel verhaal (*Geluk*) gestaan uit de bundel, na goedkeuring van de uitgever natuurlijk.

Komt er nog een nieuw boek aan? Nee, zegt Sacha, voorlopig niet! Ik moet even bijkomen, en ga eerst eens lekker reizen...! Het is haar gegund. Want geloof maar, na drie van zulke degelijke – ja, zelfs ‘ambachtelijke’ en goedlopende boeken, ben je even toe aan uitrusten en leuke ontspannende dingen doen. Het is haar dik gegund, zo’n sympathieke en gelukkige schrijfster. Want dat straalt ze wel uit. Je kunt haar trouwens nog meer plezier doen, door op haar te stemmen voor de verkiezing van de *NS-publieksprijs* van dit jaar! Want zij behoort met haar boek *Luister* (100.000 ex. verkocht!) tot de zes genomineerden. Ik zag al verschillende stemwijzers meegenomen worden en ik deed dat ook! Zie de afbeelding!

Ons trouwe bestuurslid Els van Kemenade bedankte Sacha Bronwasser weer heel origineel, zodat ook zij weer fijne herinneringen aan Goirle zal hebben!

Vanuit zijn zolderkamer komt hij tot ontploffingen

Frank Nellen (Roosendaal, 1982), te gast bij Literaire Kring Goirle op vrijdag 17 januari 2025

Geturfd heb ik het niet, maar ik schat dat Frank Nellen zo'n 20 keer verteld heeft over zijn zolderkamertje. Daar leest deze nog vrij jonge schrijver zijn meters boeken ter voorbereiding van de roman die hij in gedachten heeft. Zijn laatste (en tweede) succesvolle boek, *De onzichtbaren* (2024) gaat over drie jongens die opgroeien in Oekraïne. Drie-en-een-half jaar las Frank alles wat er te lezen was over de Sovjet-Unie in het algemeen en de geschiedenis van Oekraïne in het bijzonder. *Tsjernobyl* (1986) speelt een grote rol in zijn roman. Na dat lezen op zijn eenzame zolderkamertje ging Frank schrijven, anderhalf jaar. Na vijf jaar was zijn boek klaar.

Opeens zag ik het: *Tsjernobyl* is een metafoor voor deze explosieve schrijver. In zijn boeken ontploft hij, hij ontploft ook als hij voor een zaal staat. Ik vrees dat de geluidsoverbrenging ietsje te hard stond afgesteld. Zijn performance was een grote stortvloed van woorden, zonder punten of puntkomma's laat staan witregels of stiltes, een orgie van geluid. Ik vroeg me af wanneer hij ademhaalde. Daarbij struinde hij over de Bühne, maakte de meest brede armgebaren die ik ooit gezien heb, en ook weer de kleinste als hij met zijn vingers aan het friemelen ging om iets kleins tot uitdrukking te brengen. Hij zei van de kapel dat ie nergens in zo'n mooie ruimte had gesproken; ja, daar kun je wel mee binnenkomen in Goirle.

Ik zag ook dat hij zich God waande. Hij is niet de eerste literator die dit denkt, Kloos had het ook. Taal is het element waarin Frank zich voelt als een vis in het water. Taal is scheppend, met taal kun je hele werelden bouwen. Frank uitte diverse keren een merkwaardig soort dankbaarheid richting de rampen die de wereld overspoelen (de holodomor, de holocaust, Babi Jar, Stalin, Jeltsin, Poetin) omdat hij daar dan weer mooi over kan schrijven. En schrijven is het mooiste dat er is. Zo stel ik me voor dat God de bijbel leest – zoals u weet een boek met

veel narigheid en zwaarigheid, menselijk falen en feilen – en toch dankbaar is dat Hij dit allemaal geschapen/geschreven heeft. Nu moet u niet denken, daar heb je Loonens stokpaardje weer, want het was Frank zelf die met evenzoveel (nee, met nog méér) woorden verklaarde dat hij zich als God voelde.

Na de pauze kwam er wat meer rust in deze briljante, drukke en explosieve ADHD-er. Dat was het woord dat in mijn omgeving werd gefluisterd. In mijn naaste familie ken ik een tienjarig jochie dat ook all over the place is, niet te houden, exploderend in alle richtingen, alleen in toom te houden als hij een omnibus van Donald Duck leest of mag gamen op zijn tablet. Zo heeft Frank Nellen natuurlijk zijn zolderkamertje nodig om niet voortdurend buiten de perken te gaan. Hij voelt zichzelf constant 17 jaar. Iemand vroeg: als je van schrijven je beroep zou kunnen maken, deed je dat dan? Antwoord: nee. Zelfs als je boeken goed gaan, zoals die van Frank, dan kun je er met geen mogelijkheid van leven. Nee, Frank verdient als gedoctoreerd fiscaal jurist de kost met de BTW (VAT internationaal), oersaai maar wat wil je. Daarnaast doceert hij aan de universiteit. Dit werk, deze contacten, dit geld heeft hij nodig. Zijn grote passie lezen en schrijven is voor de zolderkamer. Wat hij verdient met de literatuur en met de prijzen die hij ontvangt is mooi meegenomen. Uit betrouwbare bron weet ik dat Frank voor zijn optreden voor de Literaire Kring geen gage gevraagd heeft. Als lid van de kascontrole weet ik dat dit een groot geschenk is, heel voordelig voor de LKG; bijna al het contributiegeld gaat op aan optredende schrijvers en *Leydraden*.

Zijn volgende boek gaat over een paar vissers rond Spitsbergen. Hoewel hij er aanvankelijk niets over wilde vertellen, vertelde hij er uiteindelijk toch heel veel over (hij kan zichzelf niet helpen). Hij heeft inmiddels een meter boeken over vissen gelezen en over de Noordelijke ijszee. Zijn debuut, *Land van dadels en prinsen* (2020) speelde in Parijs en Algerije, het gaat dus alle kanten uit in dit beginnende oeuvre. Vraag: zal hij het ooit dichter bij huis zoeken, een roman die in Nederland speelt? Hij dacht het niet. Met ontwapenende eerlijkheid zei hij dat Nederland hem niet boeit, de Nederlandse literatuur ook al niet, noch de Nederlandse literatoren. Hij komt niet voor in de scene van Baudelaire-spelende schrijvers, drugs, drank, vrouwen en overspel. Nee, Frank gaat om 21.30 uur kapot naar bed, zijn zeer jonge kinderen halen er hem bij het krieken van de dag weer uit. Gezinsleven, werken aan de BTW, en dan naar dat zolderkamertje voor zijn scheppende, goddelijke werk om vervolgens te ontploffen. Laatste vraag: wat vindt hij van de huidige wereld, heeft hij vertrouwen dat het goed komt gezien

zijn jonge gezin? Ook hier weer die ontwapenende eerlijkheid: hij beschouwt zichzelf als een politiek onbenul, hij houdt zich niet bezig met de crises van deze tijd, hij kijkt liever weg, steekt de kop in het zand. Zoals de meesten van ons. Wat heb je eraan om de kinderen depressief te maken, vroeg hij ons af.

Tot slot nog een opmerking over het debuut van interviewer Tom Borsten, leraar Nederlands, leeftijdgenoot van Frank, denk ik. Hij deed het niet slecht, maar je realiseerde je intussen wel hoe goed onze eigen Joost Minnaard is. Joost dankte Frank Nellen en Tom Borsten, hij gaf het presentje en attendeerde ons op de Literaire Estafette van vrijdag 31 januari, en het optreden van Arthur Japin op dinsdag 18 maart.

De pop

Eens, echter niet zo lang geleden, trof ik in de wachtkamer van de Huisartsenpost een babypop aan. Die bevond zich daar zomaar als een door achteloosheid of verwaarlozing achtergelaten kind, als een baby die om onduidelijke redenen verstoken was van de onontbeerlijke zorg van een vader en moeder. De pop droeg een soort wit hansop en eveneens kentekenen van een soort verwonding in het gezichtje als een schending van de gaafheid, zoals slechts voorkomt bij geharde en doorgewinterde personen die de stormachtige verwickelingen van het leven al getrotseerd en achter zich gelaten hebben. Een kind moest welhaast de babypop, mogelijk haar lieveling en meest dierbare bezit, hier verloren en achtergelaten hebben. Ik gaf de pop af aan de dames van de 'receptie', vertrouwend dat de gelukkige hereniging van 'moeder en kind' tot stand zou komen.

Een vurig verlangen naar goddelijke bijstand

De Theresiakerk steekt als vanouds haar toren de hemel in, die al van verre zichtbaar is vanaf de Spoorzone. Haar stenen gestalte verheft zich aan de rand van het gelijknamige plein met de chique, statige bebouwing. Vandaag de dag herbergt zij na de verbouwing appartementen. Maar eens, in lang vervlogen jaren, vluchtte ik naar haar in de dolzinnige verwarring van mijn adolescentie alsof een etherische, verheven en hoe dan ook onkenbare godheid hier op ondoorgrondelijke wijze, te midden van de pilaren, de banken en het altaar zetelde en mij de troost, de verlossing en de verlichting zou schenken waarnaar mijn zozeer gekwelde hart, ziel en wezen verlangden.

Voor de lieflijke vogels bij etablissement 'De Carrousel'

De duiven, die allen een ander verenkleed dragen en in zwart, wit en grijs zijn gessineerd door de Natuur, trippelen opgewekt en vrijmoedig rond op het terras van Café-Restaurant 'De Carrousel' en sommige bezoekers van dit etablissement werpen de lieflijke en prachtig uitgedoste dieren stukjes koek of gebak toe. De vogels plaatsen soms bezitterig een fragiel roze pootje op het toegeworpen voedsel en zij pikken erin alsof dit een zeldzame buitenkans betekent; een geschenk dat zij nauwelijks nog verwachtten...

Dennyk (9)

Moeten we dus niet hopen dat Trump ...

Dat waren de laatste woorden van Dennyk (8). Het was toen onvoorspelbaar of Trump of Harris de nieuwe president zou worden. We hadden de snoeverij dat hij, de geweldige Trump, in één dag die oorlog zou beëindigen. Ik koesterde de absurde hoop op een president Trump, maar ging er vanuit dat de Amerikanen toch niet voor die gek zouden kiezen

Intussen lazen we elke dag dat Oekraïne in de verdediging zat, terrein verloor, dat het kreunde onder bombardementen all over the place, oorlogsmoe werd, moeilijk de manschappen op peil kon houden. Af en toe een succesje, een tweede verrassende inval in de Russische regio Koersk waar inmiddels Noord-Koreaanse soldaten meevochten met de Russen. Boven deze maanden hing de schaduw van Trump, het gevoel dat Biden de oplossing niet was geweest en dat het mogelijk toch Trump zou zijn die ...

Inmiddels is het donderdag 23 januari 2025. Het is drie dagen na de inauguratie van Trump. Zijn rede zat vol snoeverijen, maar geen woord over Oekraïne. Wel ging hij voortvarend te werk met decreten die al voorgedrukt waren, alleen nog wachtend op de handtekening van Donald J. Trump. De man is verliefd op zijn handtekening. De decreten zijn gericht op het terugdraaien van veel beleid van zijn voorganger Biden.

NRC van 23 januari kopt: 'Aan het front in Oekraïne is Trumps belofte van een einde van een oorlog ver weg'. Volgens Luuk van Middelaar in zijn column op 22 januari schuilt het grootste gevaar voor Oekraïne in Trumps desinteresse. Het interesseert hem gewoon niet wat Rusland in zijn omgeving uitspookt. Hij is geïnteresseerd in Canada, Groenland, het Panamakanaal. Deze 'interesse' geeft Poetin helemaal de vrijbrief om te doen wat hij doet, zoals Xi de vrije hand zal hebben richting de afvallige provincie Taiwan.

In haar praatprogramma 23 januari middernacht interviewde Sandra Maischberger op ARD John Bolton, de voormalige veiligheidsadviseur onder Trump 1, maar nu in ongenade gevallen. Hij zei zo'n beetje hetzelfde als Luuk van Middelaar, en wist te vertellen dat Trump tijdens het zetten van zijn geweldige handtekeningen allerlei dingen mompelt op vragen van zijn lakeien. Over Oekraïne zou hij gemompeld hebben dat het nog 100 dagen zou duren. Op een

ander moment zei hij 6 maanden. Over de methode had hij zich ook uitgelaten: sancties richting Rusland zou het aan de onderhandelingstafel brengen, idem dito Oekraïne. Maar eigenlijk interesseert het hem niet, het is stuff uit de periode Biden.

En Zelensky? Hij schetste als scenario dat er een bestand komt van enkele jaren waarin Rusland zich herstelt. Momenteel is het Russisch arsenaal 5 maal zo groot, dan zal het 10 maal zo groot zijn. Sterk genoeg om Poetins streven werkelijkheid te laten worden: het herstel van de voormalige Sovjet-Unie.

Graag had ik boven dit dagboek aflevering 9 'slot' geschreven. Het mag niet zo zijn ...

Water als goud...

Ondanks dat er dit afgelopen jaar zoveel regen is gevallen en er de komende jaren nog wel meer zal vallen, moeten we zuiniger met water worden. Het grondwaterpeil is gezakt en dat komt door de industrie en de landbouw die heel veel water verbruiken. Maar ook door overmatig particulier gebruik. We douchen en baden wat af. In de droge zomer van 2020 was het drinkwater bijna 'op'. Naast waterschaarste raakt het water hoe langer hoe meer vervuild en hebben de waterzuiveringsbedrijven steeds meer moeite om te filteren. Pfas, medicijnresten en microplastics vervuilen ons water enorm.

Op voorspraak van Minister Harbers van Infrastructuur en Waterstaat en Staatssecretaris Heijnen besloot de vorige ministerraad dat het watergebruik vóór 2035 met twintig procent moet zijn teruggebracht.

En inderdaad naast de industrie, die veel water verspilt en vervuilt, doucht de gemiddelde Nederlander té veel en té lang, 120 tot 140 liter kraanwater per dag. Ik ken mensen die twee of drie keer per dag in bad gaan of douchen. Het is erin geslopen, het is een gewoonte geworden. Tegenwoordig hoor je geregeld in het nieuws dat we terug moeten naar één of twee keer per week onder de douche. Vroeger, voor men beschikte over een douche, was de hygiëne zeker niet optimaal maar iedereen vond een keer per week baden of douchen genoeg. En ze roken net zo fris als nu. Het was namelijk een fikse klus om een grote teil te vullen met heet water. Op zondag het nette pak aan en door de week je normale kledij. Ik heb nog meegemaakt dat op zaterdagmiddag de teil in de bijkeuken werd gezet, het water werd verwarmd in grote pannen en vervolgens in de teil gegoten. Eerst pa in de teil, daarna moeder en de kinderen. Na elke beurt werd er een pan heet water bij gegooid want er plensde bij elke wasbeurt wel wat water op de stenen vloer. Ik, als jongste bij ons thuis, ging als laatste in het sterk vervuilde water. Begin jaren zestig kregen we op het landgoed de Utrecht, waar ik ben opgegroeid, waterleiding. We kregen een douche, wat een luxe! Maar ondanks dat het veel werk bespaarde, bleven we toch maar één keer per week douchen, dat waren we zo gewend. Pas eind jaren zeventig gingen mensen zich meer douchen of baden. Alhoewel ik nog lang volhield om maar één keer per week te douchen, ben ik ook op den duur zeker elke twee dagen onder de sproeier gegaan. In de jaren dat ik de wereld rondreisde, had ik vaak niet de mogelijkheid om me te wassen. Je kunt na het slapen onder een brug of onder de blote hemel moeilijk ergens aanbellen en vragen of je het bad mag gebruiken. Gelukkig vond ik zo nu en dan mensen die me, na een lift, meenamen naar hun huis waar ik mocht

blijven slapen en douchen.

Tijdens mijn huifkarreis met mijn Zwitserse vriend Anian van Zwitserland naar Portugal, hadden we meestal ook geen mogelijkheid om, op een kattenwasje na, te douchen. Op den duur vonden we elkaar naar paard ruiken na een maand over de Spaanse hoogvlakte te zijn gereisd met paard, wagen en een hond. Vier weken zonder douche was toen geen uitzondering.

In de jaren tachtig verbleef ik in Sankt Gallen, Zwitserland. Ik woonde daar met vrouw en kind in een flatgebouw op het hoogste punt van de stad. We woonden op de vierde verdieping en konden van die hoogte het in het dal gelegen centrum van de stad zien. Soms, bij mist of zware bewolking, hingen de wolken als en wattendeken over de stad en hadden wij daarboven volop zon. Bij helder weer konden we het dertig kilometer verwijderde Bodenmeer zien liggen. Het appartement was groot en had drie kamers en een keuken. Het toiletgedeelte was smal maar wel heel diep. Het enige wat er werkelijk ontbrak in het appartement was een douche of badkamer. Het voelde als weer 'terug bij start' zijn. Elke week op zaterdag wasten we ons in een teiltje. Eén keer in de twee maanden ging ik naar het badhuis in het centrum van de stad voor een grondige wasbeurt. De hele stad was bezaaid met dezelfde soort flats. Gebouwd in de Belle Epoque tussen 1870 en 1914. Heel dikke muren, zonder lift, zonder douche en in elk appartement een grote tegelkachel.

In Eindhoven is er een prehistorisch dorp, nu Eindhovens Museum genoemd. Het is een historisch openluchtmuseum en toont aan de hand van archeologische reconstructies van gebouwen en door levende geschiedenis, zes verschillende tijdperken. Je kunt er een ontdekkingstocht maken. Onderweg ontmoet je bewoners van de prehistorie tot de middeleeuwen die spannende verhalen vertellen en oude ambachten uitoefenen. Met vrienden heb ik daar lang geleden een bezoek gebracht. We kregen een gids mee, een wat oudere man met een mooie witte baard, gekleed in een middeleeuwse tuniek met daaronder een maillot. Hij was, net als alle andere inwoners, vrijwilliger in het Openluchtmuseum. Hij vertelde ons een verhaal over zijn manier van leven buiten het museum. Hij nam om de paar dagen een bad maar dan altijd zonder zeep of shampoo. Volgens hem verwijdert zeep de bacteriën maar ook de beschermende oliën van de huid. Door zeep wordt de huid droger en gevoeliger. De hedendaagse zepen en shampoos zitten vol bijgevoegde chemicaliën en dat maakt het zo ongezond, vertelde onze gids met name tegen de dames in de groep. Op hun vraag of hij dan niet stonk, liet hij ze ruiken onder zijn oksels. Niks geen slechte geurtjes te beken-

nen.

We hadden die dag een leuke les geleerd en passen voortaan op met het gebruik van zeep.

Dermatologen raden het dagelijks douchen en baden af, dat is nergens goed voor. Huishoudens verbruiken daarnaast te veel drinkwater, bijvoorbeeld door het lange douchen. En de industrie en landbouw zorgen voor onnodige vervuiling van zowel het grondwater als het oppervlaktewater. Gelukkig is de watervoorziening nog niet geprivatiseerd, het drinkwater is nog te betalen. En het blijft maar regenen.

Maar dat kan zomaar veranderen en dan verandert water absoluut in goud!

***Uit het geestelijk pantheon van Etty Hillesum (1914-1943)*¹**

Niet van ver van de plaats waar Anne Frank haar wereldberoemde dagboek schreef over de onderduik in de Tweede Wereldoorlog in Amsterdam, werkte een andere Joodse vrouw, Etty Hillesum – haar Joodse voornaam was Esther – tegelijk aan haar dagboek.

Ook dat zou – 40 jaar na de oorlogsverwikkelingen – een wereldwijde bestseller worden. Daar, in het herenhuis aan de Gabriel Metsustraat 6, waar Hillesum zes jaar woonde, deed ze aan haar bureau in de voorkamer van de tweede verdieping in prachtig Nederlands verslag van haar innerlijke groei en van de ingewikkelde maar uiterst herkenbare gevoelens waarmee een sprankelende Joodse vrouw van achter in de twintig in oorlogstijd geconfronteerd werd. Ze neemt haar doen en laten zelfkritisch onder de loep, schrijft even openhartig over haar seksualiteit als over haar spiritualiteit, over de worsteling met haar verlangens, haar onthechtingen en vooral over haar steeds sterker wordende contact met ‘dat allerdiepste in mij dat ik gemakshalve maar God noem’. De dagboeken zijn een indringende getuigenis van een vreugdevol gedragen en tegelijk smartelijk doorleefde groei tot innerlijke bevrijding. Deze reeks van losse fragmenten wordt sterk ingekleurd door de macabere achtergrond van niets ontziende vervolgingen in haar naaste omgeving. Hoewel ze als medewerker van de Joodse Raad de mogelijkheid had om aan deportatie te ontkomen, bleef ze solidair met haar volk en liet ze zich vrijwillig wegvoeren naar kamp Westerbork in Drenthe. Op 30 november 1943 werd Etty Hillesum in Auschwitz omgebracht. Afgelopen november werd die sterfdatum met een sfeervol online-symposium herdacht.

Pas in 1981 zag een uitgever er heil in om de dagboekfragmenten te publiceren.

Ze trokken meteen alom aandacht, ook ver buiten de landsgrenzen. Bij de postume ontdekking van Etty Hillesum als auteur werd de diepgang van haar ervaringen en overwegingen aanvankelijk amper volledig doorschouwd. In de perskrieken werd ze afgeschilderd als een ‘onorthodoxe’ vrouw die zowel intellectueel als sensueel was, in die jaren kennelijk nog een combinatie die je als vrouw onorthodox maakte. Maar geleidelijk kwam er steeds meer begrip en bewondering voor haar geestkracht, voor de diepgang van haar gedachtewereld en voor de reikwijdte van haar zielenroerselen. Haar hoogstpersoonlijke innerlijke zoektocht naar de onvervreemdbare waarden van het leven – los van enig kerkelijk

¹ Dit artikel wil een bijdrage zijn aan de herdenking van tachtig jaar bevrijding van Nederland - mei 2025.

verband - preludeerde op de individualisering, ontkerkelijking en ontzuiling van de maatschappij die zich in de tachtiger jaren aan het voltrekken was.

De auteur Etty Hillesum werd in de publicaties steeds groter gemaakt en groeide in de achteruitkijkspiegel zelfs uit tot 'de heilige van het Museumplein' (J. Heldring in *NRC*). Etty Hillesum is 80 jaar na de oorlog in tientallen talen een naam waar je niet omheen kunt. Ze heeft een vaste plaats gekregen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. In haar geboorteplaats Middelburg is een studiecentrum gevestigd dat haar werken belicht, en lezingen en symposia organiseert. Sinds enkele jaren is daar in haar geboortehuis (Molenwater 77) ook een bezoekerscentrum gevestigd. In 2022 is een indrukwekkende, vuistdikke biografie van Judith Koelemeijer over haar verschenen, waarin haar spiritualiteit helaas wat onderbelicht blijft. Dat werd later goed gemaakt door de Vlaamse rechter & schrijver Willy Dupont die via de uitgeverij van de Karmelieten het boekje *Etty Hillesum. De binnenwereld is even reëel als de buitenwereld* naar buiten bracht.

Etty Hillesum is op jonge leeftijd al erudiet en laat zich in haar 'queeste' naar het onvervreemdbaar Goede steunen door tal van bekende boeken, dichters, schrijvers en filosofen, die ze bijna liefkozend haar 'edelste geesten' noemt. Een willekeurige greep: de Bijbel, Vestdijk, Van Eeden, Verwey, Dostojewski, Poesjkin, Rilke, Jung, Buber, de evangelist Mattheus, de apostel Paulus, Thomas à Kempis en Franciscus van Assisi. Ze citeert ze, maakt zich in veel gevallen hun zielenwereld eigen en voert de lezer bijna ongemerkt haar geestelijk pantheon binnen.

De Bijbel had ze steeds binnen handbereik. Mattheus was duidelijk haar favoriete

Etty Hillesum op 26-jarige leeftijd

evangelist. Hoe meer het tijdstip naderde van de dramatische afloop van haar verblijf in Amsterdam, hoe meer ook Mattheus voor haar een brandpunt werd van Christus' wijsheid en vertroosting. Het hernemen van Mattheus moet voor haar dan ook een steun geweest zijn in de bezorgdheid om de toekomst.

'Daarom zeg ik U: Zijt niet bezorgd voor uw leven, wat gij eten en wat gij drinken zult, noch voor uw lichaam, waarmee gij u kleden zult; is het leven niet meer dan het voedsel en het lichaam niet meer dan de kleding? Zijt gij dan niet bezorgd tegen de morgen, want de morgen zal voor het zijne zorgen; elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad'.

Ook Paulus haalt ze aan: 'En wat baat mij alles, als ik de Liefde niet heb'. Ze past deze zin toe op de komst van haar vader Louis, de volgende dag. 'Een schat van een theorie om jezelf een behaaglijk en edel gevoel te geven maar voor de kleinste daad van liefde in de praktijk schrik je terug. Nee, dit is geen kleine daad van liefde. Het is iets heel principieels en gewichtigs en moeilijks. Innerlijk je ouders lief te hebben. Dat wil zeggen te vergeven voor al de moeilijkheden, die ze je, alleen al door hun bestaan, hebben aangedaan: aan binding, aan afkeer, aan de belasting van hun eigen gecompliceerde leven, toegevoegd aan je eigen, toch ook al moeilijke leven'.

Via haar vader, die classicus en rector was op het gymnasium in Deventer,² de bakermat van de laatmiddeleeuwse religieuze en educatieve vernieuwingsbeweging, De Moderne Devotie, kwam Etty op het spoor van Thomas à Kempis. Met diens veel gelezen boek *De Navolging van Christus* is hij het boegbeeld geworden van die Moderne Devotie, waarvan de grote invloed pas heel laat in de literaire geschiedschrijving onderkend is. Etty citeert Thomas als volgt: 'Hoe meer een mens onverdeeld van hart en innerlijk eenvoudig is geworden, des te meer en des te hoger zal hij zonder moeite verstaan omdat hij van boven het licht der kennis ontvangt'. Met andere woorden: het innerlijk dient niet versnipperd en gericht te zijn op veel dingen buiten zichzelf maar geconcentreerd op het één-puntig horen van de Allerhoogste.

Vader Louis Hillesum is eind november 1940 door de bezetter uit zijn ambt als schoolleider gezet en heeft bij zijn gedwongen terugtreden een ontroerende, historische toespraak gehouden voor alle leerlingen en collega's. Die beëindigde hij - heel goed beseffend welk lot hem ooit boven het hoofd zou hangen - met de

² In het stadscentrum is het *Etty Hillesum Centrum* te vinden: www.ettyhillesumcentrum.nl. Ook is Etty Hillesum de naamgever van een scholengemeenschap in Deventer.

bekende woorden van de charismatische Deventer voorman van de Moderne Devoten, Geert Grote: 'Voor alle dinc dunct mi goet, dat ghi gheestelike blide sijt'.

Onwillekeurig openbaart zich hier een spirituele parallel met zijn dochter. Ook zij probeert haar innerlijke vrijheid en blijmoedigheid te bewaren tegen alle onderdrukking in. Die tintelende opgewektheid ontleen beiden aan een krachtig zielenleven. En wie uit de ziel leeft, weet dat het licht in de duisternis schijnt, zo getuigt dochter Etty steeds weer. Hier dringt zich de eerste zin van de Navolging van Christus op: 'Wie Mij volgt, wandelt niet in duisternis'.

De Oostenrijkse dichter Rainer Maria Rilke (1875-1926) lag Etty na aan het hart. Ze beschouwde hem als een gezelschap voor het leven die immer vertroosting bood. Dat maakte ze duidelijk aan een vriendin die geleidelijk minder enthousiast over hem was geworden: 'Van Rilke kun je niet 'terugkomen', als je hem werkelijk goed gelezen hebt. Wanneer men hem niet gedurende een heel leven met zich meedraagt, heeft het überhaupt geen zin om hem te lezen'. Mogelijk had ze daarbij het volgende citaat van Rilke voor ogen: 'Er bestaat in het leven geen beginners-klas, het is altijd meteen het moeilijkste wat er verlangd wordt'.

Ze citeert hem uit *Briefe an einem jungen Dichter*, dat als brieven aan een jonge ziel uitgelegd kan worden. In werkelijkheid schreef Rilke deze brieven aan een jonge, ambitieuze dichter die hem om raad had gevraagd.

'Gevoelens zijn rein wanneer ze u tot eenheid maken en opheffen; onrein is het gevoel dat alleen maar één kant van uw wezen belicht en u zo vervormt. Alles wat ervoor zorgt dat u meer wordt dan u tot nu toe in uw beste momenten was, klopt. Elke intensivering is goed als ze in uw helle bloed aanwezig is, wanneer ze geen beneveling of vertroebeling is, maar vreugde waarbij men naar binnen kan kijken, helder tot op de bodem'.

Even verder vinden we een tekst die Etty Hillesum enorm aangesproken moet hebben: 'Heb geduld met alles wat in uw hart nog niet tot oplossing is gekomen. Probeer de vragen zelf lief te hebben als voor u niet toegankelijke kamers en als boeken die in een volkomen vreemde taal zijn geschreven.

Zoek niet naar antwoorden die u niet gegeven kunnen worden, omdat u niet in staat zou zijn ze te leven. Het gaat erom alles te leven.

Leef nu uw vragen.

Misschien leeft u dan gaandeweg, ongemerkt, op een dag het antwoord binnen.

-.-.-.-.-

Ik sluit dit verre van volledige overzichtje af met haar inspiratiebron als scribente: 'O God maak mij tot je instrument, laat me schrijven' (juli 1941). Daarmee komen we heel dichtbij een quote van een heel markante figuur uit Etty's pantheon, de Joodse denker en schrijver Martin Buber (1878-1965): 'God wil niet dat we in hem geloven, wil niet dat we over hem debatteren, wil niet door ons verdedigd worden – Hij wil slechts door ons verwerkelijkt worden'.

Goirle januari 2025

*...een grote hartstocht...
zeven brieven aan Rinus Verhoeven
tijdens zijn wereldreis op de fiets van Wijk en Aalburg naar Singapore
in het jaar 2001...*

6. Deel 1

Riel, september 2001

Beste Rinus,

Over de toestand in de wereld kan ik je, bijna een week na het uitbreken van The new war niet diepgaand schrijven. Ik ben geen Amerikakenner (ben er wel ooit geweest met mijn schuit, de Prins Willen IV van De Oranje Lijn: Chicago, Detroit, Milwaukee...), ben ook geen commentator of correspondent, maar de ontwikkelingen van de laatste week hebben me danig in verlegenheid gebracht. Ik dacht dat we redelijk veilig waren in de westerse wereld, maar je ziet wat je daarvan moet denken, anno 2001. Jouw wereldreis moet op dit moment ook omgeven zijn met angst en vrees, al ben ik daar niet geheel zeker van, want het lijkt misschien wel dat Pakistan onveilig is (en ik heb Nelly aan de lijn gehad om daarover van gedachten te wisselen), maar zeker weten doe ik het niet. Soms ben je veiliger bij de brandhaard dan in je luie stoel met een whisky in de hand. In ieder geval heb jij ervoor gekozen je reis gedeeltelijk, zo'n 400 km, per busmobiel voort te zetten en ik denk dat je daar goed aan doet. Kijk, je kunt er ook voor kiezen om vanaf nu oorlogscorrespondent voor het *Brabants Dagblad*, de *NRC* of *The New York Times* te worden, of spion, of held, of alle drie... en met je fietsmobiel kun jij het slagveld mogelijk dichterbij naderen dan wie ook, maar dat was toch oorspronkelijk niet het doel van je reis toen je uit W & A vertrok. Als ik het goed begrepen heb, was jouw doel veilig en wel de Aziatische metropool Singapore te bereiken, op je fietsiefoetsie, en daar, eenmaal terug voor de openhaard in de Anjelierstraat verslag van te doen. Niet meer en niet minder. Dat zulk soort reizen anders kunnen verlopen had je, als ervaren fietser, ingecalculeerd, maar dat er drie, zeg maar vier, bomvliegtuigen New York en Washington in het hart moesten raken en dat jij in Pakistan daarvan de directe gevolgen zou ondervinden... daar had niemand aan gedacht.

Ik moet je zeggen dat de gebeurtenissen mij droef, apathisch en tot op het bot gedepimeerd hebben gemaakt. Ik kom tot niets, ben gauw geïrriteerd, en heb -op mijn rug zittend voor de buis- de twin towers al honderden keren zien branden en instorten, zonder het te doorgronden. Mijn mens- en wereldbeeld, dat toch al niet bijster positief genoemd kan worden, heeft een fikse knauw opgelopen, en ik doe thans in mijn pessimisme niet onder voor Jheronimus Bosch die ook meende dat de mensheid in grote getale naar de verdommenis zou gaan. Hij heeft daar indrukwekkend over geschilderd, Bosch, in zijn angstwekkende apocalypsen, zijn helse vuren en demonische landschappen, zoals je weet.

Nu jij zo fris en vrolijk op pad bent, de wereld in, kun je helaas ook niet zijn tentoonstelling in Rotterdam bezoeken. Dat is het jammerlijke van fietsen-voorden-Heer: eenmaal op pad moet je Hem dienen en volgen, is er geen weg terug, zelfs al neem je de bus door Pakistan... je gaat verder, steeds verder, want je hebt een doel en dat moet bereikt worden. Als ik zo'n sterk geloof had en zo vitaal was als jij, dan zou ik het niet anders doen.

De tentoonstelling *Rondom Jheronimus Bosch* in Boijmans Van Beuningen heb ik nu twee keer gezien. Een keer alleen, en de tweede keer met Ankie en Sylvia. En wij gaan er nog een keer heen, met mijn kunst- en cultuurclubje. Van Dordrecht met de 'Piet Hein' vanaf het Veerhuis naar de Erasmusbrug, wandelingetje, bezoekje BVB, met de boot terug, etentje en weer terug naar huis... op 7 oktober a.s. Een dagprogramma met zo'n twintig mensen.

De keer dat S. erbij was, hebben we er een uitje van gemaakt. Zij komt zelden buiten de grenzen van Tilburg-Riel, en ze voelde zich goed, dus we hebben er een gezellige dag van gemaakt. De nieuwe veerdienst Dordrecht - Rotterdam is een ervaring. Een prachtige tocht langs kaden, dorpen en steden tot diep in het eens gebombardeerde hart Rotterdam, de stad van mijn jeugd, en ook de stad van Ankie haar jeugd. We zijn na BVB een kopje koffie gaan drinken en een hapje gaan eten in Hotel New York, het voormalige gebouw van de Holland-Amerika Lijn. Ooit, in 1911 of daaromtrent, hebben mij grootvader en grootmoeder (waar ik je elders over schreef...), mijn moeder, tante Janny en Ome Jan, die toen respectievelijk 3, 4 en 5 waren, daar gestaan om de overtocht te maken naar de VS, een droom die jammerlijk mislukte. Ik schreef eens een verhaal, waarin ik hieraan terloops refereerde. Het is mijn mooiste verhaal ooit geworden, en elke keer als ik het op school aan pubers voorlas, blonk er een traan in mijn oog.

Jeroen Bosch: *Apocalyps*

Jantje van Leiden

Als kind al werd ik al geobsedeerd door de gedachte aan het einde der tijden: de gedachte dat de tijd zou ophouden en dat daarmee alles zou ophouden... Die angst liet mij niet meer los...

Het heeft te maken, denk ik, met alles wat ik als jongen heb gezien en gehoord. Ik ben in Münster geboren als kind van katholieke ouders. Het werd voor mijn ouders steeds moeilijker hun geloof te belijden; er kwam steeds meer kritiek op onze Kerk. Het protest werd steeds heftiger... Langzamerhand werd onze stad hét bolwerk van de nieuwe protestbeweging.

Veel mensen waren in opstand gekomen tegen de rijkdom en de macht van de kerk. Vooral in onze stad speelde dat omdat daar een bisschop zetelde. De opstand tegen de bisschop was zo'n succes, dat de Wederdopers, een kleine splintergroep binnen de snelgroeïende Protestantse Kerk, de stad overnamen en een eigen koninkrijk uitriepen. Dat gebeurde zo'n 10 jaar geleden.

In die tijd kwam Jan van Leiden naar Münster, een Wederdoper; hij verdreef met zijn volgelingen de machtige Bisschop van onze stad en stichtte er het Koninkrijk Gods. Als leider van de Wederdopers liet hij zich tot koning zalven. Hij was ervan overtuigd dat Jezus ieder moment kon terugkeren op aarde. Hij kleepte zich prachtig, liet zich omringen door een hofhouding.

Jan was ervan overtuigd dat het einde der tijden nabij was en dat Münster het 'Nieuwe Jeruzalem' zou zijn. Als voorbereiding op het Einde der Tijden, de Dag des Oordeels, werd een radicale wetgeving ingevoerd: de doodstraf voor alle overtredingen tegen de Tien Geboden, radicale herverdeling van geld en goederen – en een algehele boekverbranding, de Bijbel uitgezonderd, allemaal uit naam van een radicale evangelische zuiverheid, maatregelen die de gematigden moesten afschrikken. Één ervan betrof ook de veelwijverij, wat niet alleen tot een golf van verkrachtingen leidde, maar ook tot publieke onthoofdingen van vrouwen die zich tegen de nieuwe wetten verzetten. Massale terechtstellingen van 'de lauwen en lafhartigen' vonden regelmatig plaats.

Wanneer ik de vergelijking met IS mag trekken, zie je dat het geweld, dat als middel voor een hoger doel wordt gepresenteerd, nauwelijks meer binnen grenzen kan worden gehouden. Ook als ik kijk naar Al Qaeda of naar Poetin...zijn drijfveren om Oekraïne binnen te vallen... het is de radicale ideologie van de heilige Russische natie. 'Wij zijn religieus en niet zoals zij goddeloos en decadent, zij zijn

de vertegenwoordigers van het kwaad'. Dat is het idee.

Religie kortom als wapen. Poetin als verdediger van het christendom, tegen het duivelse Westen...

Hoe verzin je het.

Dat gold ook voor Jan van Leiden. Toen Christus niet op 5 april 1534 was verschenen, was dat voor hem een teken dat er nog veel zondaars in de stad waren. Als het doel, de komst van het paradijs, namelijk niet bereikt wordt, moet er nog gewelddadiger worden opgetreden...

Je begrijpt het al: dat kon zo niet doorgaan.

Het Koninkrijk van de Wederdopers duurde niet heel lang.

Op 25 juni 1534, ik weet het nog als de dag van gisteren, heroverde onze bisschop de stad en liet daarbij alle 600 mannen die er aanwezig waren onthoofden. Jan van Leyden niet. Die werd als een soort trofee in een kooi op een kar door de regio gereden. Zes Maanden later werd hij in Münster publiekelijk gemarteld, gedood en in de kooi aan de Lambertikirche opgehangen. Jan van Leiden was een mooi-prater, wist alles wat ie deed steeds goed te praten. Behalve in onze stad! Daar kostte het mooie verhaal van het door hem gestichte Koninkrijk Gods op aarde, hem letterlijk en figuurlijk zijn kop.

De val van Munster en de dood van Jan van Leiden betekende niet het eind van de Wederdopers. Overal zijn er nog bijeenkomsten en worden er nog steeds plannen beraamd. In Amsterdam steken tientallen Wederdopers hun huizen in brand en rennen spiernaakt de straat op. In Leiden verschansen zich zo'n vijftig zwaarbewapende dopers in huizen aan het Noordeinde en de Donkersteeg. Hun plan: brandstichten en de stad overnemen met behulp van buiten.

Het plan mislukt. Gevangenen worden gemarteld en gedood. Vrouwen worden veelal in een zak gebonden en in het water gegooid en verdronken of ze worden verbrand waarbij soms de mond wordt volgepropt met buskruit. De mannen worden onthoofd.

Eigenlijk begrijp ik er niets van... Zoveel geweld. Van de Wederdopers...tégen de Wederdopers... Pas langzaam - ik ben intussen 10 jaar ouder - dringt het tot me door dat het ook over mij gaat, over mijn eigen angsten, over mijn obsessies, die vooral te maken hebben met mijn eigen dood en de totale Kladderadatsj van onze geschiedenis hier op aarde... als de tijd zou ophouden ...heel beklemmend allemaal, maar nooit heb ik de behoefte gevoeld om op het heil of de Verlossing

vooruit te lopen of hier en nu op aarde tot stand te brengen. Nee. Ik ben bepaald geen revolutionair. Ik ben een brave katholiek. Altijd geweest... maar één ding heb ik wel begrepen, het paradijs op aarde vestigen, de wereld definitief van het kwaad verlossen, in de overtuiging dat ik of wij de enige en unieke belichaming zijn van het goede... nee, de bekoring van het goede is gevaarlijk...

Ik heb weleens horen zeggen dat waar de dageraad van het goede aanbreekt, kinderen en grijsaards ten onder gaan, dat er dan bloed gaat vloeien...

Verhaaltaal

De schilder en het meisje

Rembrandt H. van Rijn

Elsje

Ik werd uitgenodigd drie favoriete romans te noemen. Waarschijnlijk heeft u, lezer, ook wel eens ervaren, dat een **longlist** simpeler kan zijn dan een **shortlist** van drie. Ik deed dus een greep: de gecanoniseerde Philip Roth? De weergaloze Nobelprijswinnaar G. M. J. Le Clézio?

De kleurrijke Julian Barnes?

Maar ik maak ook graag ruim baan voor de fijnzinnige Libanese Andrée Chedid, voor de razendknappe Marguerite Yourcenar, voor de wereldburger Marguerite Duras en zeker ook voor Karine Siebel, met haar ijzingwekkende **polar**s. Allemaal wil ik ze op het schild hijsen, maar daar zitten ze al.

De shortlist kwam er even niet. In de plaats daarvan stapte ik in een tijdcapsule, terug naar mijn kindertijd. De reden daarvoor:

- * Onze moeder las elke dag een verhaaltje voor, een sprookje;
- * Een paar jaar later vertelde ons' vader over *Homer*'s helden;
- * Een jaar of tien daarna heeft mijn lief G. mij urenlang laten smullen van de wereld van J. F. Tolkien, van *Hobbit* tot *Ring*.

Zo werden taal en verhaal mij blijvend dierbaar en duik ik zonder aarzelen in de bekende trits verhaal-sprookje-spanning.

Ik verzon dus een list en presenteerde een ultra-short-list; één schrijver. Margriet de Moor één roman; *De schilder en het meisje*, 2010. Onweerlegbaar dringt Margriet de Moor met haar relaas over Rembrandt van Rijn en Elsje Christiaens door tot in de haarvaten van de literaire verhaalkunst.

De plot

De 18-jarige Elsje stapt op 14 april 1664 op de kasseien van de Amsterdamse rede na een woelige zeereis vanuit Jutland. Ze krijgt onderdak bij een 'slaap-vrouw'. Twee weken later ontvlamt er een heftige ruzie tussen beiden over kostgeld en mannen. In razernij grijpt Elsje een bijl en hakt in op de hospita. Gevolg: de doodstraf voor Elsje door verwurging, geen graf.

We zien Elsje hangen aan een paal op het galgenveld, terwijl Rembrandt Harmenszoon van Rijn het meisje aan het tekenen is.

Schrijfstijl <> Vertelstijl

Als een fuga componeert de Moor de gebeurtenissen. Stap voor stap, traan na traan arrangeert zij een verstikkend drama.

Verteller <> voorlezer

Alsof de Moor aan het voorlezen is herhaalt zij woorden, details, zinnnetjes. Zij herneemt ze, terwijl ze de betekenis amper wijzigt. Refreinen worden het, ze geven het relaas structuur en context.

Verstillingscadans

Er vallen stiltes die de vertelcadans consequent vasthouden in één spanningsboog, het hele gruwelijke sprookje lang.

Couleur <> locale, moraal <> afscheid

Typisch voor de verhalende literatuur is de couleur locale, die hier wordt gestof-feerd met de moraal van het verhaal. In de slotpassage richt de verteller zich tot haar publiek en blikst nog eenmaal terug in een verdrietig afscheid, door Rembrandts ogen.

Citaat: de slotpassage

'Elsje was gevangengenomen en ter dood veroordeeld; ze ging als een dolle tekeer, vocht voor haar leven, de beul drukte haar tegen de wurgpaal. Enkele uren later hing haar lijk op het galgenveld. [...] De schilder en de veerman waren aan komen varen en hij had direct het meisje herkend uit de verhalen van zijn zoon, die bij de terechtstelling had toegekeken. De schilder had haar vanaf het IJ met haar gezicht naar de stad zien hangen aan de paal, die op zes voet diepte door gemeentearbeiders de grond in was geduwd. Terwijl de veerman weg zeilde, een stuiver rijker, bleef de schilder nog even staan, kneep zijn ogen half dicht, keek, en luisterde naar de stilte. Met het briesje uit het

Westen hoorde je alleen het droge gesuis van het riet en de kreten van een paar vogels...'

'Het meisje hing helemaal alleen in het vuile, roerloze landschap, dat de schilder herkende van een eerder werk, de pikzwarte achtergrond die hij toen had toegepast.

Ze was nog mooi, Elsje,
nog vers, nog lijkleek.

Verbijsterd bleef de schilder een tijdje naar het opgebonden en vastgespijkerde kind kijken en liet intussen zijn tas met penselen in het zand glijden.

Elsjes voeten, met de rendierleren laarsjes hingen ter hoogte van zijn hoed.

Ze hadden haar met schouders en hoofd tussen twee uit de houten paal naar voren stekende gaffels vastgesjord en om haar rok op buik- en kniehoogte twee stevige, elke inkijk verhinderende touwen geslagen. Ook met deze touwen zat ze aan de paal vast én ze was met drijfnagels in het hout vastgezet...

Hij en het meisje ...

Hij met zijn tekentas aan zijn voeten, zij met de bijl, het moordwapen-het enige wat men haar had meegegeven - aan een van de gaffels naast haar hoofd hangend. Hij knielde naast de schildertas. Telkens naar zijn model opkijkend, zoals hij ook zou doen in zijn atelier, koos hij de juiste tekenstift, het inktflesje en het boekje met het afwasbare perkament. De eerste paar schetsjes tekende hij in deze houding, leunend op één knie onder haar voeten.

Om hen heen volkomen stilte...

Alles van haar vastleggen, dacht hij; haar laarsjes, haar rok bollend op de omgesnoerde buik en knieën. Haar opgetrokken schouders, bedekt met het jak dat tot aan de kin omhooggeschoven was en daardoor niets liet zien van wat men met de keel en de hals had uitgehaald, enkele uren daarvoor. De plooien van de mouw, de verstijfde armen, jong-meisjes-armen, kwamen een eindje naar voren. Haar handen, de werkeloze jonge stevige handen van Elsje Christiaens. De bijl, het gezichtje. Hij maakte alles; zijn zware wenkbrauwen stonden gefronst. Hij kwam alweer overeen.

Het tekeningetje was klaar ...?

Een toneeltje ...
Hij keek er geboeid naar.
Met maar een paar streepjes
boetseerde hij de
levensechte vorm van de
rechterarm, die nog iets
scheen te willen;
het hulpeloos afhangende
doodsbleke klauwtje.

Hij en Elsje ...

Hij keek en schetste een hemel, die violet begint. Voorlopig zit er aan de voet van de schandpaal een man te tekenen. [...] Met een plat penseel geeft hij de plooiën op Elsjes buik en benen, de onderkant van haar arm en de zijkant van haar gezicht, voorzichtig spelend met licht en donker nog iets meer volume. En dan dít toneeltje...

Ontmoeting van een heel dom meisje en een man die absoluut niet weet wat hij aan moet met zijn verdriet, maar die wél weet, wat schilderen is. Wat hen bindt is samengebald in dit moment. Niet even, maar voor altijd.

Antonie van Borssom, *Elsje*: rechts

Het gerechtelijk Oordeel, 17e eeuw

Referenties

- *Amsterdams Verleden*. In: Justitieboeken.
- I. H. van Eeghen, *Confessieboeken*. In: Amstelodamum, jrg. 56, 1969.
- Laetitia van den Heuvel, *Grinnikjes en Uitsmijters*. Berkel&Brands, Kasterlee, 2022.

Mijn boekenkast

Wanneer heb ik een boekenkast aangeschaft? Als ik mij goed herinner is dat inmiddels enkele tientallen jaren geleden. Het is een grote kast, die in de loop der jaren is gevuld met steeds meer boeken. Eerst waren het vooral studieboeken sociologie, later kregen geschiedeniswerken, kunstboeken en gekochte of gekregen romans de overhand. Alles bij elkaar genomen staan er ruim honderd exemplaren op de planken van mijn boekenkast. Aanvankelijk las ik vooral de studieboeken en af en toe een ander, niet studieboek, later kreeg het lezen van romans steeds meer de overhand.

Zoals veel lezers heb ik een voorkeur voor bepaalde schrijvers. Voor mij zijn dat de Peruaanse schrijver José Maria Arguedas, nu vrijwel onbekend, maar in de tweede helft van de vorige eeuw een vermaard auteur. Hij schreef vooral over de botsing van culturen en de levensomstandigheden van de uitgebuite Indiaanse bevolking in het Andesgebied van Peru. Twee van zijn bekendste romans zijn *De wegen van het bloed* en *De diepe rivieren*. Ook lees ik graag de boeken van A. F. Th. van der Heijden, schrijver van een omvangrijk oeuvre van verhalen en romans. Vooral zijn romancyclus *De tandeloze tijd*, waaraan hij begin jaren tachtig van de vorige eeuw begon te schrijven, heb ik met veel genoegen gelezen. Zowel Arguedas als Van der Heijden zijn auteurs die vaak schrijven in lange, doorwrochte zinnen en dat kan ik erg waarderen.

Spijtig zie ik het aantal ongelezen boeken in mijn boekenkast toenemen. Ik betrap mij er ook op dat ik de laatste jaren minder boeken aanschaf of leen in de bibliotheek. Allerlei andere zaken vroegen om tijd en aandacht en dat gaat dan ten koste van het lezen. Laatst stond ik voor mijn kast met boeken en dacht daar een wat vreemde stemming te voelen. Het leek wel alsof de boeken onrustig met elkaar aan het fluisteren waren. Ik luisterde met gespitste oren en meende te horen dat sommige boeken zich afvroegen of ze mochten blijven. De geschiedenisboeken hadden het hoogste woord, ze maakten zich geen zorgen over de toekomst want historie blijft volgens hen altijd relevant. De kunstboeken maakten zich ook niet druk want kunst is van alle tijden en blijft eeuwig bestaan. De werken over de middeleeuwse schilder Jheronimus Bosch waren het meest op hun gemak. Zij behoorden tot de favoriete boeken van de kast, zo snoefden ze. De veelgelezen romans vonden dat ze in elk geval recht hadden op een blijvende plek. Andere minder gelezen romans voelden zich ongemakkelijk en betwijfelden of ze hun plek konden behouden. De nog niet gelezen verhalenbundels en romans deden het zwijgen ertoe en voelden zich helemaal veilig. Wij studieboeken hebben veel

betekend, murmelden de sociologieboeken, maar wellicht zijn onze inzichten verouderd en hebben we onze langste tijd gehad. Als er boeken uit de kast verwijderd worden, jammerden ze dan zijn wij zeker de klos. Ook de andere boeken die niet zeker van hun plaats waren, vreesden dat ze in de kringloopwinkel terecht zouden komen of erger nog in de papierversnipperaars.

Mijn boeken hadden mij volkomen duidelijk gemaakt dat een flink aantal van hen zich niet senang voelden. Ik moest hun geruststellen. "Beste boeken," zei ik: "Jullie hoeven je echt niet ongerust te maken, jullie blijven altijd in mijn boekenkast." Gelukkig merkte ik even later dat de rust langzamerhand in de kast terugkeerde.

Ik keek nog eens naar al mijn boeken, in het bijzonder naar de nog niet gelezen exemplaren. Zag ik het goed, die boekwerken leken te vragen: "Wij willen uit de kast komen." Nee, het zijn geen boeken van een bepaalde geaardheid. Het zijn ook geen boeken, die in vroegere tijden op de Index van verboden boeken stonden. Het zijn verhalenbundels, romans, die uit mijn boekenkast gepakt willen worden... en gelezen willen worden. Aan hun oproep kan ik met goed fatsoen geen weerstand bieden. Ik heb mijn niet gelezen boeken plechtig beloofd dat ik de opgelopen leesachterstand nu ga inhalen. Om mijn kleindochter te citeren: "Gauw aan de slag."

Creativiteit

Vraag AI om een vierregelig gedichtje te schrijven over *Leydraden*, en prompt rolt er, zonder nadenken, iets uit. Niet, zo stel ik vast, iets fabelachtig moois, maar probeer zelf maar eens iets beters te schrijven. Wil je een liedje? Vraag het uw trouwe dienaar AI, en hup: tekst en muziek in elke gewenste stijl. Componisten en schrijvers krabben zich achter het hoofd. Nou vraag ik u af, meneer Sonneberg, waar is op heden de gulle lach gebleven, en waar de creativiteit?

Ik vraag het aan AI en krijg een braaf antwoord van enerzijds-anderzijds: 'Aan de ene kant biedt AI ongekende mogelijkheden voor creativiteit. Muzikanten en schrijvers kunnen AI-tools gebruiken om inspiratie op te doen, repetitieve taken te automatiseren en nieuwe vormen van kunst te creëren. Bijvoorbeeld, AI kan helpen bij het componeren van muziek, het schrijven van teksten of het genereren van nieuwe ideeën voor verhalen. Aan de andere kant is er bezorgdheid dat AI de menselijke creativiteit kan ondermijnen. Sommige mensen vrezen dat AI-geneerde kunstvormen de unieke expressie en emotie van menselijke creaties niet kunnen evenaren. Daarnaast bestaat het risico dat AI-kunst massaal geproduceerd wordt, wat kan leiden tot een verschraling van het creatieve landschap'. Conclusie: 'Uiteindelijk hangt het af van hoe we AI gebruiken. Als we AI zien als een hulpmiddel dat menselijke creativiteit kan versterken en uitbreiden, kan het een waardevolle aanvulling zijn. Maar als we AI blindelings inzetten zonder aandacht voor de menselijke factor, kunnen we waardevolle aspecten van creativiteit verliezen'.

Vraag een geoefend lezer, een liefhebber van de poëzie, om te beoordelen of een hem voorgelegd gedicht door een mens geschreven is, of door AI is gegenereerd, en hij zal lang aarzelen en vaak nog het verkeerde antwoord geven. Je zou, denk ik, zonder mankeren een heel nummer van *Leydraden* kunnen uitbrengen met allemaal AI-teksten. Geef onderwerpen op, en voeg nog wat aanwijzingen toe, en in een oogwenk word je bediend. Geen deadline nodig.

Wat is creativiteit nog op heden? Dat vraag ik u af.

Rutger Kopland en de populaire muziek in de jaren 1960

In een eerder artikel over de relatie tussen poëzie en muziek heb ik kort aandacht besteed aan twee gedichten uit de bundel *Onder het vee* (1966) van Rutger Kopland. In het gedicht, 'Harmonie', probeert het lyrisch subject het hoempageluid van een kornet uit volle borst na te bootsen en mee te zingen. Valt buiten de vermelding van het muziekinstrument nog iets anders op dat naar een band met muziek verwijst, zoals het ritme en het metrum? Voor het ritme van gedichten is vooral het enjambement van belang, waarbij de laatste lettergreep van een versregel iets langer wordt aangehouden. Metrum is strikter afgelijnd dan ritme en ontstaat door de opeenvolging van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Metrum komt tot uiting in een serie versvoeten, die worden omschreven als o.a. jambe, trochee of dactylus. In het gedicht 'Harmonie' is het metrum opvallend jambisch, of anders gezegd: de versvoeten bestaan uit een onbeklemtoonde lettergreep gevolgd door een beklemtoonde lettergreep. 'Harmonie' is een modern gedicht maar het heeft toch een vrij regelmatig metrum, waardoor het een zekere muzikaliteit heeft. Het is een vrolijk gedicht, en hoewel het niet lyrisch is, roept het, zoals vrijwel alle lyrische gedichten, een statisch beeld op: een voorjaars-snapshot van een wenend kind in de tuin en een vader die zingend reageert op de pistontonen van de buurman. Zoals de meeste poëzie is 'Harmonie' in de onvoltooid tegenwoordige tijd geschreven.

Het volgende gedicht in de bundel *Onder het vee* is 'Onder de appelboom' (VG, 11), eveneens een vrije versvorm, maar in dat gedicht vallen meermaals alliteratie en eind- en binnenrijm op, zodat het ook een zekere muzikaliteit heeft. Het verschilt op nog een andere manier van 'Harmonie', het is geschreven in het preteritum en kent een handelingsverloop: 'Ik kwam thuis, het was / een uur of acht en zeldzaam / zacht voor de tijd van het jaar, / de tuinbank stond klaar / onder de appelboom [...] gelukkig kwam er iemand naast mij / zitten, om precies te zijn jij / was het die naast mij kwam / onder de appelboom, zeldzaam / zacht en dichtbij / voor onze leeftijd'. De strofen bevatten een aantal parallelbeelden. 'Onder de appelboom' is een wat onderkoeld romantisch gedicht, waarin de liefde door de zachte, maar onverwachte nabijheid tot uiting komt.

Vallen vergelijkbare kenmerken op in 'Angel eyes'? De eerste versregel luidt 'Het modern jazz quartet beluisterd' (VG, 25), waarbij aan het begin – 'het **modern**' – de versvoet anapest opvalt (twee onbeklemtoonde lettergrepen gevolgd door een beklemtoonde lettergreep), gevolgd door 'jazz **quartet**', waarin de eerste twee lettergrepen een nieuwe anapest vormen, gevolgd door een jambe 'beluisterd'.

De klemtonen kunnen als volgt worden weergegeven: ‘Het **modern** jazz **quartet** **beluisterd** / in een **flat**. **Angel eyes** was het / die zacht **rinkelend** **begonnen** te **huilen** / **niet** van **verdriet** maar van **glas**.’ De eerste versregel is in de voltooid verleden tijd geschreven, de volgende regels in de onvoltooid tegenwoordige tijd, waardoor het gedicht een zeer kort handelingsverloop verbeeldt. Een meer gedetailleerde bespreking van de versvoeten en de structuur is niet nodig om aan te tonen dat het gedicht metrisch en ritmisch is. Het is weinig waarschijnlijk dat de dichter heel bewust de opeenvolging van de vermelde versvoeten heeft nagestreefd. Bij het schrijven hoort een dichter(es) echter meestal de onuitgesproken klemtonen die in hem/haar het ritme en de muzikaliteit bepalen. Als lezer mag men evenwel niet te vlug oordelen over bewust en onbewust. ‘Angel eyes’ is geen vrolijk gedicht, en dat is volledig in overeenstemming met de gelijknamige song van Ella Fitzgerald. In tegenstelling tot de vrolijke klarinetklanken van Sidney Bechet (1897-1959) waren veel songs van Fitzgerald en andere jazzmusici eerder donker gekleurd.

In *Over het maken van een gedicht* (VG, 203-219) heeft Kopland de genese van een gedicht beschreven waaruit blijkt dat hij de melodie van ‘Si la photo est bonne’ (1965), een chanson van Barbara (Monique Serf, 1930-1997), ‘tot in de kleinste details’ had onthouden, maar zich de tekst niet herinnerde. In het chanson is een presidentsvrouw aan het woord die, als ze een goede foto van een ter dood veroordeelde in handen krijgt, eventueel bij haar echtgenoot voor gratie kan pleiten. Op dat ogenblik was de doodstraf in Frankrijk nog niet afgeschaft. De eerste reflectie noteerde de dichter op 16 januari 1977, de laatste op 15 maart 1977. Kopland had twee maanden aan het uiteindelijke gedicht gewerkt, een gedicht dat bij een lied aanleunde.

Kopland definieerde gedichten maken als ‘woorden vinden, woorden die onder woorden brengen, misschien is dichten woorden vinden voor wat er niet was, voordat die woorden er waren.’ (VG, 203) Wanneer men het verband tussen een gedicht en een muzikaal voorbeeld bestudeert, heeft het meestal weinig zin om op zoek te gaan naar letterlijke aanknopingspunten. In het lied van Barbara is er o.a. sprake van een ‘assassin’, een moordenaar, en van ‘cette crapule au doux sourire’, ‘dat crapuul met de zachte glimlach’. Toch is het gedicht verwant aan het chanson van Barbara – immers ook in het gedicht van Kopland speelt een gezicht een grote rol. Maar in het gedicht is het geen presidentsvrouw die een zacht glimlachend aangezicht zoekt, het is het lyrisch subject dat zich na een langjarig

samenleven met een naamloze ‘ze’ afvraagt, wie die vrouw is: ‘samen een leven al achter de rug en nog moet ik / denken, liefste wie ben je. Ze neemt mijn hoofd / in haar handen en strijkt het haar uit mijn gezicht.’ Zelfs een jarenlange intieme relatie gaat gepaard met een onbedoelde en onkenbare schaduwzijde, en dat is niet erg, want de vrouw neemt zijn hoofd in haar handen en strijkt het haar uit zijn gezicht. Dit vertellend gedicht is een romantische zoektocht. Het met gevoel geladen gebaar van de vrouw is een duidelijk antwoord op de vraag ‘liefste wie ben je’. Het gedicht bevat muzikale elementen zoals binnenrijm, herhalingen en alliteratie, en leunt op die manier aan bij de klassieke traditie, ook al is het in de vrije versvorm geschreven. Taal slaagt er niet altijd in te verduidelijken wat een gebaar zonder woorden uitdrukt.

Vertonen ook de gedichten die ‘naar’ songs van de Beatles werden geschreven structuur- en klankelementen die aan lyrische poëzie herinneren, of is het vooral de stof die verwant is aan de liedjes uit 1967 en 1968? Wanneer de liedjes en de gedichten naast elkaar worden gelegd, blijkt het vooral om de stof te gaan. Rutger Kopland leunt zeer sterk aan bij woorden van de Beatles. Maar in ‘Arm jongetje van het platteland – zoon van Moeder Natuur’ beschrijft de dichter, zoals een verteller die buiten een verhaal staat, hoe het arme jongetje zijn dagen doorbrengt, terwijl in het lied van de Beatles dat jongetje zelf aan het woord is: ‘I’m sitting, singing songs for everyone’. Het gedicht ‘Julia’ is bijna volledig congruent met de liedtekst. Kopland schreef: ‘Veel van wat ik zeg betekent niets’ (VG, 116), de Beatles zongen: ‘When I cannot sing my heart / I can only speak my mind, Julia’. ‘De dwaas bij het raam’ is qua stof verwant aan ‘The fool on the hill’. Zowel de dwaas als de fool houden zich in de marge op. Maar niet zij zijn gek, en Kopland verplaatst de gekheid naar de massa: ‘Hij luistert naar niemand, / hij houdt niet van dwazen’. (VG, 86) De dwaas en de fool zijn stille, wijze randfiguren. Het gebruik van het woordje ‘naar’ dat door de dichter werd gebruikt, kan letterlijk worden opgevat. De klankelementen die in de songs aanwezig zijn, heeft Rutger Kopland gelukkig niet proberen te imiteren. Zoals veel songs bevatten de liedjes veel klankvuusels dat in gedichten overbodig is.

Literatuur

- .Kopland, R. *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: Uitgeverij G.A. van Oorschot, 2010.
- .Møller Kristensen, S. *Digtingens teori*. København: Gyldendal, 1962³.
- .Van de Maele, R.J. *Over de relatie tussen poëzie en muziek – van Gezelle en Van Ostaijen tot Kopland, Meander*, 23 november 2024.

Recensie: Frank Nellen, *De onzichtbaren*, *Leydraden 132* (© 2023)¹

De compositie vind ik altijd erg belangrijk in een literair werk. Ik houd absoluut niet van een lineair lopend verhaal. *De onzichtbaren* voldoet helemaal aan deze wens van mij. Frank Nellen stuurt de lezer immers voortdurend heen en weer in de tijd. De hoofdstukken 1 5 6 en 7 spelen zich af in een heden, in 1994. De drie tussenliggende hoofdstukken in opeenvolgende tijden gaan terug in de tijd (2 en 3 1971-1972), (4. 1983-1986). Het laatste hoofdstuk speelt weer in 1994 en sluit zo mooi aan bij het eerste hoofdstuk.

De compositie van de roman *De onzichtbaren* doet denken aan de wijze waarop Frank Nellen antwoordde op de vragen tijdens het interview met Tom Borsten bij de Literaire avond van de LKG vrijdag 17 januari. Een interessante avond maar dodelijk vermoeiend, zoals hij op het podium van links naar rechts vloog, van plaats naar plaats, van onderwerp naar onderwerp etc. al struikelend over zijn eigen woorden.

Het beeld dat in deze roman geschetst wordt is dat van een harde wereld, waar veelal het recht van de sterkste geldt. Zoals de achterflap zegt gaat Pavels tocht op zoek naar Dani 'langs zonderlinge mensen en verlaten oorden waar niemand meer iets te zeggen heeft'. Hun levens raken in de loop van de tijd steeds meer verweven met elkaar.

Het eerste hoofdstuk (1994) is een soort proloog waarin we kennismaken met de ik-figuur Dani die tijdens een slapeloze nacht in Kiev de stem hoort van zijn jeugdvriend Pavel die hij ongeveer 5 jaar niet gezien heeft. De laatste keer was toen Pavel een toespraak hield op de universiteit over de teloorgang van het socialisme. Ze waren toen allebei 29 jaar oud.

Het tweede hoofdstuk (1971-1972) gaat terug in de tijd en speelt zich af in het dorp waar beide jongens opgroeiden. Ze zijn dan een jaar of 7 oud. Pavel ontpopt zich dan al als een vurig aanhanger van het socialisme. Hij is een overheerser over zijn klasgenoten.

Ook het derde hoofdstuk (1983-1986) gaat terug in de tijd, maar nu naar een tijd minder ver in het verleden. Dani is intussen getrouwd. Het leven op de fabriek, het wonen in een dorp en het samenleven in een huwelijk zijn somber en naar-geestig.

¹ Frank Nellen, *De onzichtbaren*. Uitgeverij Hollands Diep, Amsterdam 2024, 258 blz.

In dit hoofdstuk vindt in 1986 een ramp plaats. De overheid spreekt over een natuurramp. Het hele dorp (vrouwen en kinderen eerst) wordt geëvacueerd, daarna de mannen. Allen worden in bussen afgevoerd en naar Kiev gebracht.

Net als de twee voorafgaande hoofdstukken gaat het vierde hoofdstuk (1986-1994) terug in de tijd. Aangekomen in 1994 sluit het verhaal naadloos aan bij het eerste hoofdstuk dat eindigde met het stukgooien door Pavel van de buste van Lenin op de grond. Vanaf hier gaat het verhaal verder.

In dit hoofdstuk wordt een langere periode beschreven dan in de 2 voorafgaande hoofdstukken. Dani is intussen gescheiden.

Het leven hier is sober. Dani werkt onder meer als afwasser in een luxe hotel. Bij toeval ontmoet hij zijn vriend Pavel, net zoals de eerste keer tijdens een studentenprotest. Pavel levert ook nu stevige kritiek op het socialisme, klaagt Lenin aan en gooit de buste van Lenin op de grond. (Hiermee eindigt ook het eerste hoofdstuk).

Een leegte vol gelijkvormigheid

Gedichten bij schilderijen van Edward Hopper

15. Morgen in South Carolina (een ballade)

*hij kan nog komen schatje
ik was toch ook vanmorgen aan de late kant
hij heeft vast de trein gemist
of de boot had vertraging
misschien ligt hij wel uit te rusten
ergens in het hoge gras
en is hij in slaap gevallen
met z'n hoofd op z'n aktentas
het is me nog al geen reis moppie
op de vroege morgen naar jou
door het hoge gras
heb je mijn schoenen gezien?*

*wijfie wees niet bang
hij zal je goed betalen
net als ik, het volle pond
jouw cabin ligt ver
buiten het dorp het land in
maar schat-van-me
dat ben je waard
wees niet bang en
twijfel nooit aan jezelf
hij komt zeker juist daarom
omdat je zo veel waard bent
ik ben toch ook gekomen*

jij dolly lekker ding
met je fraaie heupen
en je volle ronde borsten
en dat gave smoeltje van je
liefje wat had je mooie lingerie aan
en hoe zoet geurde het achter je oren

kijk eens, zie ik het goed
steekt zijn strooien hoed al
boven het dode zomergras uit
en heeft hij zijn donker kostuum aan
de rokkenjager
jawel daar komt ie deze kant op
kijk hij weet de weg
hij gooit zijn hoed de lucht in
ter begroeting van zijn snolletje
kijk eens aan hij zet er de pas in
dat noem ik nog eens liefde
donker gekleed, hartje zomer
laat in de morgen
in kostuum, hoed in de lucht,
de pas erin, dit is een vent voor de fun

doe je best meisje dan komt ie terug
ga maar vast naar binnen schat
en schud je bed wat op
of rinkel met het vaatwerk
doe net of je ergens mee bezig bent
als hij dan straks binnenstapt
lijkt alles heel gewoon, dagelijks werk
van gaat u zitten meneer
goede reis gehad
wilt u eerst wat drinken
of beginnen we meteen
en hoeveel hadden we
ook al weer afgesproken
juist dertig dollar net als bij mij

*of laat hem gerust vijftig betalen
dertig is eigenlijk veel te
weinig voor zo'n stuk als jij*

*en misschien word je wel echt
verliefd op hem
je weet het nooit
echte liefde komt onverwacht, kan altijd,
zulke dingen gebeuren
dan hoef je niet meer in het vak
maar kun je voortaan zo maar voor niets in natura*

*maar dan ben je mij wel kwijt...
zeg, wil je dat, wil je dat
duifje van me, wil je dat...
dan ben je mij wel kwijt
oooh
oooh
nou solong dan, ik ben weg
je hoort nog van me
of ik van jou
als ik me tenminste niet verhang straks
daar... kijk, aan gindse pijnboom*

16. Automatiek
(blues voor Nancy)

*meisje met je witte benen
kwam je voor niets hierheen
heeft hij je laten zitten
en heb je nu verdriet*

*meisje met je witte benen
wat had hij je beloofd
waar had hij van gesproken
het was van echte liefde is het niet?*

*meisje met je witte benen
hij zou je komen halen
hij had toch zoveel mooie praat
en zijn stem klonk toch zo fluisterzoet*

*meisje met je witte benen
dan zouden jullie heerlijk...
en dan zouden jullie samen...
en dan werd alles, alles eindelijk goed*

*meisje met je witte benen
drink maar gauw je lauwe koffie
en knoop je jas maar dicht
streel maar langs je bontje, voel hoe zacht*

*meisje met je witte benen
kijk eens achterom, kijk eens in het duister
meisje met je witte benen
't is al laat je moet nog huiswaarts door de nacht*

Bezeten

Bezeten ben ik van jou, losbandige minnares van een vrome bisschop

Bezeten ben ik van jou, opgewekte ziener in een verlaten blindeninstituut

Bezeten ben ik van jou, vrolijke zwerver in een beklemmend woud

Bezeten ben ik van jou, energieke non in een uitgewoond klooster

Bezeten ben ik van jou, sneue verkoper van fraaie wensdromen

Bezeten ben ik van jou, verlopen lichtekooi in een chique hotel

Bezeten ben ik van jou, rusteloze vampier in een bloedeloos decor

Bezeten ben ik van jou, ascetische kluisenaar in een hedonistische cultuur

Bezeten ben ik van jou, blijmoedige actrice in een ranzig treurspel

Bezeten ben ik van jou, obscure nachtwaker in de aanbreekende dag

Bezeten ben ik van jou, wijze monnik in een dwaze tijd

Bezeten ben ik van jou, slonzige jonkvrouw uit een keurig milieu

Bezeten ben ik van jou, kalme stuurman op een woeste zee

Bezeten ben ik van jou, eenzame dromer in een cynisch gezelschap

Bezeten ben ik van jou, hooghartige vrouw uit een nederige familie

Bezeten ben ik van jou, naargeestig monster uit een vrolijke film

Bezeten ben ik van jou, stralende zonnebankmeid op een druilerig strand

Bezeten ben ik van jou, beschonken dame in een sobere ontwenningsskliniek

Bezeten ben ik van jou, rustige reiziger in een jachtige wereld

Bezeten ben ik van jou, naakt creatuur in een overwoekerde tuin

Bezeten van jou

Kees Hermis

HAIKURISMEN

DE NEUS VAN DE CLOWN

*Het op tijd scheren
van een verhaal met een baard
houdt het hedendaags.*

*Geduldig wachtte
de kikker op de plons die
hij zelf zou maken.*

*Een moslima ging
in haar boerkini zwemmen,
in een islambad.*

*Wat mensen verbindt
is het besef dat zij in
wezen alleen zijn.*

HOF VAN EDEN

*Een banaan en een
pruim aan het minnekozen.
De appels blozen.*

*Een landtong zoent met
zee en proeft het zout in
deze ontmoeting.*

*De kus die de dag
geeft aan de nacht duurt zolang
als de schemering.*

*Met alles erop
en eraan was het naakt op
het doek geschilderd.*

NA DE PIEP

*Een lentevogel
componeert zijn zang op de
ladders van licht.*

*Hier zijn Wilhelmus
en Nikodemus! Wil de
echte mus opstaan?*

*Is een mees verslaafd
aan wijn, dan moet het haast wel
een pimpelmees zijn.*

*De kuifmees heeft een
allure die wordt bepaald
door zijn coiffure.*

N.B.

Een haikurisme is een bondige, vaak lichtvoetige spreuk (aforisme) of woordspeling in de vorm van een Japanse haiku; gekleurd door humor, ernst, understatement, verbeelding, tegenstelling of paradox.

K.H.

***Beneden in de achterbuurt*¹**

Mensen kijken op mij neer
omdat ik in een achterbuurt geboren ben

Ik hou van een meisje en zij houdt van mij
maar ik pas niet in haar milieu
God, heb medelijden met mij, de jongen
uit de achterbuurt

Elke avond kijk ik naar de lichten
in het huis boven op de heuvel
Ik hou van een meisje dat daar woont
en ik denk dat ik altijd van haar zal blijven houden

Maar ik durf niet bij haar aan te kloppen
omdat haar vader mijn baas is
Ik zal dus tevreden moeten zijn
met haar te zien wanneer ik maar kan

Mensen kijken me op mij neer
omdat ik in een achterbuurt geboren ben

Ik hou van haar en zij houdt van mij
maar ik pas niet in haar milieu
God, heb medelijden met mij, de jongen
uit de achterbuurt

Op een mooie dag zal ik een manier vinden
om weg te trekken uit deze oude krot
Ik zal mijn hoofd omhoog houden als een koning
en ik zal nooit, nooit meer achterom kijken

Tot die ochtend zal ik keihard werken
en elk dubbeltje sparen

¹ Dit is een bewerkte vertaling van *Down in the Boondocks*.

Oorspronkelijk geschreven door Joe South, gezongen door Billy Joe Royal.

Maar vanavond zal ze uit haar huis moeten wegsluipen
om mij nog een keer te zien
Mensen kijken op mij neer
omdat ik in een achterbuurt geboren ben

Ik hou van haar en zij houdt van mij
maar ik pas niet in haar milieu

God, heb medelijden met mij, de jongen
uit de achterbuurt

Gedichten

Open einde

*Zijn woorden hebben het niet kunnen
tegenhouden, wat dreigde te gebeuren
voltrok zich rauw, meedogenloos*

*daarom deel ik de tranen van
Miklos Radnoti die als een beest
met een nekschot werd afgemaakt*

*de daad leek hiermee sterker dan
het woord, maar dwars door zijn smartelijke
dood ademt hij in zijn poëzie
door mijn betraande ogen voort*

*zijn stem als vreedzaam wapen
met 'Nachthemel', waak blijft in
de lucht tegen verderf en ondergang*

*met hem verbonden is het pleit
van woord en daad nog niet beslecht
blijf ik hem lezen levenslang*

Aan de oever

*Voordat er een begin was van ontstaan
was het ontstaan al bezig te beginnen
door steeds meer te worden dan het is
samen te vallen met zijn vorm
kreeg het een omtrek, kwam het in beeld*

*de bovenbouw van een aak op het water
het dak, een mast, een vlag, een kajuit
in de stuurhut een man met een glazen gezicht
hij stak een arm op en zwaaide*

*de langzame gang door het water
geen wind, de naamloosheid van het moment
op de stroom onweerhoudbaar op weg naar voorbij*

*ik stond op de oever en zag hoe hij stuurde
het stuurwiel, de richting, het roer*

hoe blijven bestond als verdwijnen

Den Hof

*Het zondagochtendstille dorp
de lege muziektent, het zwijgen
van de oude kerk, de sprakeloze
graven, ik ben zes jaar, woon in
'den hof' van mijn grootouders
zie en hoor het geklapper van
vlinders op de bloemen, het gezoem
van wespen en bijen, ruik de
geuren van dit mij vertrouwde
paradijs, in de boomgaard liggen
de schapen als witte bakens van rust
en kleuren- en geurendia in
de cassette van mijn geheugen*

Opruiming

*De dozen op mijn kamer vullen zich
met wat ik heb geschreven, een levenslange
ademhaling gestold in poëzie*

*niet alles, want wat geen bestemming
heeft, blijft voorlopig hier, krijgt volop
ruimte in de kast waar gaten zijn gevallen*

*persoonlijk handgeschreven significante
teksten geef ik nog niet uit handen
worden voor wie hoelang bewaard*

*voor dit moment veilig gesteld zijn ze
verzameld in één map om als de tijd
er rijp voor is er alsnog over te besluiten*

*wat ooit zijn weg vond naar de lezers
heeft dienst gedaan, kan weg, ik neem
er zonder tranen voor altijd afscheid van*

*voor wie dit later leest, schrijf ik dit
eenmalig op terwijl ik weet dat ook
al deze woorden vergankelijk zijn en
er niet één van blijft*

Het sneeuwt nog steeds

*nu het brood op is
breken we het woord
want wie de letters eert
vergeet verhalen niet*

*we hebben ze nodig
om warm te blijven
een weg te vinden*

*we smelten ijs tot water
geven de kom door*

luister, dat kan ook

Speelse Muze

Arie

*Kijk daar is Arie, onze Arie
wat is tie blij met zijn kanarie
kijk 'm springen. Hoor 'm zingen
hij is door het dolle heen
hij danst nu de hele dag al
en voornamelijk op één been
dat onz' Arie lang mag leven
want van hem is er maar een*

*Jarenlang heeft hij voortdurend
van een vogel lopen dromen
want dacht hij dan ben ik voortaan
niet meer langer zo alleen
die droom is thans uitgekomen
een kanarie in een kooi
hij kreeg hem voor zijn verjaardag
Arie vindt hem onwijs mooi*

Kaal

*Al kalend werd hij kalender
hield dat bij op een kalender
want hij deed er alles aan
om er behaard op te staan*

*elke dag was een verhaardag
waarop hij steeds minder haar zag
met het haar dat hij nog had
durfde hij niet meer in bad*

*bang dat hij de laatste haren
nat gespoeld niet zou bewaren
want zo'n spoeling zou fataal zijn
en zijn kop voor altijd kaal zijn*

*daarom van alles geprobeerd
gemasseerd en ingesmeerd
maar helaas niets mocht er baten
en daar moest hij het bij laten*

*toen de kaalslag was voltooid
zijn hele hoofdveld was gerooid
was het einde haarverhaal
want dat beleef je maar één maal*

Het ronddeel

*Ha die mooie Bernadien
mag ik je ronddeel 'es zien
nou dat ga ik nu niet doen Jan
want daar ben ik niet zo van
en in een twee drie seconden
raak ik heus niet opgewonden
nee Jan zet het uit je hoofd
maar je had het me beloofd
nogmaals Jan van al dat kijken
zou je vroeg of laat bezwijken
toch. Dien vraag ik je niet veel
't is alleen je ronde deel
meer hoef ik echt niet te zien
dus kom op nou Bernadien
Jan hou op ik doe het niet
ik ben leek op dit gebied
wees tevreden momenteel
met wat je vermoedt, niet ziet
want het weinige is veel
meer te bieden heb ik niet*

Steengevoel

*Een steen heeft niets met kunst
luistert niet naar muziek
vangt wel de warmte van de zon
de koelte van het maanlicht op*

*wordt daar bloedheet van of steenkoud
wat duidt op sentiment
of zo men wil gevoel
van een springlevend element*

*wie dit tot zich door laat dringen
kan een steen zelfs horen zingen
zo blijkt in het algemeen
dat een steen niet is van steen*

BBB: Boeken van Ben en Berti

Ben

David Nicholls, *Je bent hier*, Meulenhoff, Amsterdam (2024), 334 blz. Vertaald door Carolien Metaal.

David Nicholls is een guilty pleasure. Ik beken dat ik alle seizoenen van *Cold Feet* heb gezien. Toen van deze auteur *Je bent hier* verscheen, met juichende recensies en een verwijzing naar de soap, wist ik: een must read. Niet sorry voor al dat Engels. Ik las het boek uit op de dag dat Mark Rutte Secretaris-generaal van de NAVO werd, Israël een grondoorlog in Libanon begon, Iran een rakettenregen zond op Israël om Haniyeh en Nasrallah te wreken, Oekraïne weer een belangrijk logistiek knooppunt aan de Russen moest laten. Bij zoveel rampspoed mag je toch wel 'Een troostend tegengif voor de grimmigheid van onze grimmige wereld' (*The Guardian*) tot je nemen? Ik doe geen drugs, ik laat alcoholische vertroosting staan, de seks is op 80-jarige leeftijd niet meer wat het geweest is, dus. Dit zijn attenderingen, geen recensies. Laat ik nog een aanbeveling geven van Matt Haig, auteur van Middernachtsbibliotheek: "Het genie dat ons *One day* gaf, heeft weer eens een klassiek en grappig liefdesverhaal geschreven, dat zich afspeelt tijdens een tiendaagse wandeling. Je wordt erin meegevoerd als een blad in de wind. Heerlijk." Ik zeg het hem na: heerlijk die wandeling van Michael en Marnie van kust tot kust in het noorden van Engeland, die wandeling door hun gebroken levens, die wandeling door hun gekwetste gevoelens, hun cynische outlook op het andere geslacht, hun blijven hopen vaak tegen beter weten in. David Nicholls begrijpt het allemaal en schrijft het geestig op. **Ben**

Sally Rooney, *Beautiful World, Where Are You*, Faber, London, (2021), 337 blz.

Terwijl ik wachtte op *Intermezzo* (Sally Rooney, Faber, Londen, 2024), die eenzelfde juichende recensie kreeg als het boek hierboven, las ik alvast *Beautiful World, Where Are You*. Wat een schrijfster, die Sally Rooney (Ierland, 1991), ik kende haar nog niet. Het gaat over dezelfde mensen als bij Nicholls, dertigers die al een verleden hebben. Hoe leven zij, met nog zo veel jaren voor de boeg en met die 'ervaren' dreiging van een wereld die ten onder gaat? En mijn eigen positie (zie boven) zoekend naar escape, of een troostend tegengif? In het onderhavige boek mailen twee vriendinnen, Eileen en Alice elkaar: geen kattenbelletjes maar adembenemende brieven over liefde, leven en dood en de disfunctie van de ro-

man. Alice vindt escapistische romans waardeloos, maar Eileen breekt een lans voor de aloude vraag die de roman behandelt: krijgen zij elkaar of niet. Dat is toch futiel, flutzooi, als de aarde aan het sterven is en 'wij' ten onder gaan? Lees mee, en bewonder de kwaliteit van hun discussie. 'Maybe we're just born to love and worry about people we know, and to go on loving and worrying even when there are more important things we should be doing. And if that means the human species is going to die out, isn't it in a way a nice reason to die out, the nicest reason you can imagine? Because when we should have been reorganising the distribution of the world's resources and transitioning collectively to a sustainable economic model, we were worrying about sex and friendship instead. Because we loved each other too much and found each other too interesting. And I love that about humanity, and in fact it's the very reason I root for us to survive – because we are so stupid about each other', (blz 111-112). Ik bedoel maar. **Ben**

Jenny Erpenbeck, *Kairos*, De Geus, Amsterdam, (2024), 349 blz. Vertaald door Elly Schippers. Oorspr. *Kairos*, Penguin Verlag, München, (2021)

Elke vrijdag vind ik een roman gerecenseerd die zo de hemel in geprezen wordt dat ik hem wel moet lezen, wetend dat het leven te kort is. *Kairos* van Jenny Erpenbach is zo iets. Twee blurbs. *The Guardian* schrijft: 'Een van de droefgeestigste en mooiste romans die ik ooit gelezen heb'. De *Frankfurter Allgemeine Zeitung*: 'Haar schrijfstijl is precies en ritmisch als een symfonieorkest'. Sowieso is een roman die *Kairos* heet voor mij een aanbeveling. De roman is controversieel, Erpenbach kreeg Engeland plat, maar in Duitsland vinden ze haar maar so so. En dat kan ik me voorstellen! De jonge heldin Katharina is 19 jaar in 1986 in Oost-Berlijn, het duurt nog drie jaar voordat de Muur valt. Ze raakt verliefd op Hans, een man die tien jaar ouder is dan haar vader. De verwoestende liefde en de ineenstorting van de vermolmdde DDR zijn in deze roman met elkaar verstrengeld en de suggestie is dat Erpenbach de DDR anno 2024 (2021) nog steeds ophemelt. Ik moet zeggen dat ik *Kairos* wel mooi vond, maar ook pijnlijk. Je zou die Katharina toch een andere geliefde wensen dan die oude kerel Hans. **Ben**

Marita Mathijssen, *Een vrije geest, Het uitzonderlijke leven van Betje Wolff*, Uitgeverij Balans, Amsterdam, (2024), 503 blz.

Marita Mathijssen heeft een uitzonderlijke biografie geschreven over Betje Wolff (1738 – 1804). Lees de eerste regel uit de Proloog en je gaat mee tot de laatste regel van het boek. 'Naast haar stond de man die ze pas veertien dagen kende en met wie ze in ondertrouw was gegaan. Vanaf de boot zag ze Vlissingen kleiner worden. Er stond een zuidwestenwind en het was koud, die tweede november 1759'. Betje is 21 en heeft een misstap begaan op het pad der liefde, zodat ze uitgekotst wordt door het fijne volk en de strenge kerk. De weduwnaar en orthodoxe dominee van Middenbeemster, Adrianus Wolff (52) neemt haar als vrouw, de enige mogelijkheid voor Betje om nog respectabel te worden. Anders dan Hans hierboven is Adriaan een oude man die zijn vrouw vrij laat. Als ze niet meer met hem wil slapen respecteert hij dat, als ze in haar geschriften door de steile gelovigen wordt aangevallen verdedigt hij haar. Gelukkig krijgt Betje na Adriaans dood Aagje, de Deken die dit kleine, frêle, dappere wijfie, verdient. Of ze 'het, met elkaar deden (ze waren bedgenoten) weet Marita niet, het gaat ons ook niet aan, zegt ze. Maar wat ze wel weet, geeft ze uitbundig en overvloedig. Na lezing van deze biografie weet je heel wat meer over die tijd, over ons land, de handel en wandel van de mensen rond 1800 en die geweldige vrouw Betje met haar vrije geest en haar hartsvriendin Aagje. **Ben**

Maria Kager, *De buitengewoon geslaagde opvoeding van Frida Wolf*, Arbeiderspers, Amsterdam, (2024), 328 blz.

Maria Kager las ik op Kindle, sinds een aantal maanden geeft NRC e-boeken aan de abonnees. Ik vermoed dat veel lezers van *Leydraden* deze kwaliteitskrant lezen en ook de e-boeken downloaden. Lees ze, het zijn prachtboeken. Maria Kager, met als hoofdpersoon Frida Wolf (!) – zie boven – heeft een uitzonderlijk goed boek geschreven dat mijn treinreizen snel hebben doen verlopen. Meer zal ik niet zeggen, anders wordt mijn rubriek te lang. **Ben**

Sally Rooney, *Intermezzo*, Ambo, Amsterdam, (2024), 429 blz. Vertaald uit het Engels door Gerda Baardman en Jan de Nijs.

Ik las het boek uit op de dag dat de NRC van zaterdag 28 december 2024 een reportage besteedde aan Sally Rooney. Kop: 'Met de boeken van Sally Rooney word je graag gezien'. Subkop: 'Naar haar vierde roman werd wereldwijd reikhalzend

uitgezien, en niet alleen door millennials'. Hoe komt het toch dat de boeken van Sally Rooney zo populair zijn? Ik ben geen millennial, verre van, maar ook voor mij geldt dat Rooney een zeldzaam leesgenoegen is. Hierbij moet ik het laten (zie bovenstaande redenen). **Ben**

Berti

Dit keer heb ik gekozen voor 2 boeken van de Nederlands Joodse schrijver en documentairemaker Natascha van Weezel, geboren in 1986 in Amsterdam. Ze is de dochter van de politicoloog-journalist-columnist Max van Wezel (1951-2019) en dito Anet Bleich (1951-)¹

De reden voor deze keuze is de grote bewondering die ik heb voor de wijze waarop Natascha op heel integere wijze spreekt over de problematiek tussen de Joden en Palestijnen, zowel in het Midden-Oosten, alsook hier in Nederland. Tussen de publicatie van beide boeken zit een tijdspanne van 9 jaar.

In *De derde generatie. Kleinkinderen van de Holocaust* (© 2015). Alleen nog verkrijgbaar als e-book via onder meer Bol.com, € 9,99. Te leen in meerdere Bibliotheken Midden Brabant.

'Natascha van Weezel, kleindochter van vier Holocaustoverlevenden, stelt zich al jaren de vraag hoe haar leven vandaag de dag nog wordt beïnvloed door een oorlog die zeventig jaar geleden plaatsvond. En ze is niet de enige.

In dit boek brengt ze aan de hand van haar eigen familiegeschiedenis en talloze openhartige gesprekken met leeftijdsgenoten in Nederland, Amerika en Israël een generatie in kaart die zich op enigerlei wijze tot de Holocaust zal moeten verhouden. Ze schetst een aangrijpend en soms zelfs humoristisch portret van de kleinkinderen van de oorlog, die in tegenstelling tot de tweede generatie wel werden geconfronteerd met het beladen familieverleden.' (Achterflap)

***Hoe houd je je hart zacht. Een pleidooi voor het radicale midden in tijden van oorlog* (© september 2024), 3^e druk november (2024), 144 blz. Te leen in meerdere Bibliotheken Midden Brabant.**

¹ Integraal overgenomen van: www.wikipedia 22-1-2025.

Sinan Can. 'Het midden is nooit makkelijk – het is de smalle lijn tussen begrip en onbegrip, tussen hoop en teleurstelling. Juist in deze storm van tegenstellingen heeft Natascha een prachtig en hoopvol boek geschreven.' (Achterflap)

Job Cohen. 'Op indringende wijze pleit Natascha van Weezel voor de zo noodzakelijke nuance. Moedig, bewonderenswaardig en ontroerend.' (Achterflap)

Chaja Polak. 'Houd alsjeblieft vol, Natascha, denk ik na het lezen van *Hoe houd je je hart zacht*, zet je strijd voort tegen onwetendheid, onnadenkendheid, tegen polarisatie. Je strijdt voor het enige hoopvolle dat ons nog rest, *de dialoog*.' (Achterflap)

Peper en zoutjes

Melk-met-een-vel

Wij reden in de kerstweek met de dikkebanden fietsclub naar het dorp Bavel en terug. In Bavel genoten wij vanaf de fiets van ongeveer een kwart van de kerststallenroute daar. Bavel had namelijk ca. 300 gezinnen zo gek gekregen om een kerststal buiten of achter het raam te exposeren, bijna bij één op de vijf huizen! Maar wel een lust voor het oog! Goirle had dit jaar ook een Klinkende Kerststallenroute georganiseerd, maar daar waren slechts ca. 60 kerststallen te zien, in één op de vijf straten, dat is toch anders. Goirle is nog een beginnening... Bavel niet, die hebben al een traditie!

Een klasgenoot van mij in het eerste jaar van de middelbare school (Gymnasium Ypelaar, 1962), Sjef de Kanter heette hij, kwam ook uit Bavel. Hij vroeg mij: weet jij waarom Bavel zo heet? Ik wist het niet. Nou, zei hij, lang geleden, rond 1800, kwam Napoleon hier in Bavel. Hij moest nog eten. Toen kreeg hij van een cafébaas een paar boterhammen met een glas warme melk met een vel erop. Toen zei Napoleon: **bah...vel!** En zo is het gekomen, zei Sjef, zo is Bavel aan zijn naam gekomen. Ik weet nog dat ik één wenkbrauw optrok: kon dit wel waar zijn? Maar ja, Sjef kende Napoleon ook, dus het zal wel kloppen, zo dacht ik toen. Melk-met-een-vel. Kent u het nog: melk-met-een-vel? Het is bijna uitgestorven, denk ik. Eén keer heb ik het nog meegemaakt. Wij waren in de nazomer van 1987 in een B&B in Beilen (Drenthe) terecht gekomen om te overnachten. De B&B was in een omgebouwde stal. 's Morgens kwam de boer van de B&B de boterhammen met beleg brengen en een kan warme melk voor onze kinderen (8 en 9 jaar). Mijn dochter zei, toen zij de melk-met-een-vel zag: bah dat lust ik niet. Ik zei, kom maar hier dan drink ik het wel op. Vijf minuten later kwam de boer vragen of alles naar wens was.. Hij zag de lege beker bij mijn dochter staan en zei: "o, vind jij het zo lekker, dan zal ik hem eens gauw bijvullen...". Sindsdien lust ik ook geen melk-met-een-vel meer. Laat staan in Bavel.... Napoleon had wel gelijk! **jan van eijck**

Eén pastoor, twee pastoren...? Ik dacht het niet!

In Goirle staat in november/december 2024 een verkeersbord met de aanduiding waar je moet zijn als je in de pastorenbuurt moet zijn. Pastorenbuurt....?? denk je dan als weldenkend Goirlenaar.

Dat kan toch niet! Nu zelfs een echte journalist in dezelfde sloot duikelt, moet ik

er toch iets van zeggen (Tom Tacken in een interview met Peter van Dijk, *Brabants Dagblad* zaterdag 9 december jl.)! Ook hij heeft het over de pastorenbuurt in Goirle. Maar dat is een onmogelijk woord! Het meervoud van pastoor is nog steeds – en als enig toegestaan woord – pastoors, en niet pastoren. Je mag van een dokter het meervoud maken met dokters of doktoren; bij professor mag dat ook. Maar NIET bij pastoors! En kom niet aan met het smoesje, dat het bij een pastor wel mag; kijk maar op de straatnaamborden in Goirle-West: het zijn allemaal pastoors! Is dat dan erg zo'n fout? Ja, dat is erg, erg stom zelfs! Er zijn in onze taal nou eenmaal regels. Ik hoop dat er veel mensen deze maand verkeerd zijn gereden in de pastoorsbuurt, net goed....!

Houdt elkaar scherp alstublieft. Anders wordt het nog een zootje hier in Nederland! **Janvaneijck**

Prijzen

De calvinist Maarten 't Hart (1944) werd de Nederlandse P.C. Hooftprijs toegekend. Op een interessante avond in de Jozefkerk Heuvel Tilburg op vrijdag 13 december 2024 werd deze prijs gelinkt met de Belgische prijs voor het beste Religieuze of Spirituele boek 2024, toegekend aan de katholiek Willem Jan Otten. Beide prijzen werden op dezelfde dag verleend. Men vond dat pikant. Maarten 't Hart heeft vooral over ongeloof, hoop en liefde geschreven, Willem Jan Otten over geloof, hoop en liefde. Hij schrijft vanuit de dood van God (also sprach Nietzsche) maar in de overtuiging dat we nog niet af zijn van zijn zoon. Lees maar eens zijn boek: *Wie zeggen de mensen dat ik ben* Skandalon, Middelburg, (2023). 33 prachtige opstellen, met even prachtige tekeningen van Paul van Dongen. **Ben Loonen**

Christian Wiman

Op de vermelde avond was Willem Jan Otten (1951) aanwezig, evenals Paul van Dongen (1958). Na de voordrachten kon ik Willem Jan vragen hoe het gesteld is met *Christian Wiman. Wiman heeft het volgens mij beste religieuze en spirituele boek van deze eeuw geschreven: My bright abyss, Farrar, Straus and Giroux*, New York, (2013) en Otten heeft het vertaald (*Mijn heldere afgrond*). Wat kun je nog schrijven na *the bright abyss*? Nadat je hersteld bent van een verwoestende kanker? Ja, Wiman schrijft door, het zijn nu vooral commentaren op Amerikaanse dichters. Otten dacht niet dat het interessant zou zijn voor de Nederlandse lezer. Overigens is Willem Jan Otten ook ontvanger van de P.C. Hooftprijs voor beschouwend proza, en wel in 2014. Als ik me goed herinner is hij ook gast geweest op een avond van de Literaire Kring Goirle. **Ben Loonen**

Specht en zoon

Ik herinner het me goed, als je alle *Leydraden* in huis hebt kun je zoeken en vinden. Op 29 september 2006 was Willem Jan Otten de gast van Literaire Kring Goirle. Joost Minnaard ging met hem in gesprek en schreef het verslag van de avond (nummer 66 november (2006)). Achter dat verslag staat een gepeperde recensie van mijn hand van het boek *Specht en zoon* (Librisprijs 2005). Gepeperd, al zeg ik het zelf. Naderhand ben ik Willem Jan Otten steeds meer gaan waarderen. Zoiets kan ook groeien. **Ben Loonen**

Sufneus

In zijn bespreking van Pieter Derks' Oudejaarsconference, *Nu even niet*, somt Ron Rijghard (*NRC* 2 januari 2025) een aantal grappen op. En dan. Verder kreeg je als elitaire sufneus de zoveelste reminder dat je deze zomer echt naar *B&B Vol Liefde* had moeten kijken. Ik heb niet gekeken, maar weet nu wel wat ik ben: een elitaire sufneus. **Ben Loonen**

Bio- en Bibliografische gegevens Leydraden 132

Monica Boschman (Tilburg, 1965), werkt als dichter, journalist en schrijfdocent. Haar missie is de kern vangen in woorden. Ze is op zoek naar wat raakt of onder de oppervlakte leeft. Haar poëzie is te lezen in de bundels *Zeerslag* (2018) en *Nieuwe wegen voor Mariken* (2019). Ze schrijft voor het tijdschrift *Dichter*, van *Plint*. Voor haar poëzie en proza ontving Monica diverse prijzen, o.a. de Plantage Poëzieprijs 2017 en de juryprijs van het Rode oor 2021. Ze treedt regelmatig op met haar eigen poëzie en presenteert poëziepodia in de regio Nijmegen. Monica woont en werkt in Gassel. www.monicaboschman.nl

Ineke Broeckx (1953,) geboren te Tilburg, behaalde na het gymnasium de propeuses Psychologie en Cultuurwetenschappen (Open Universiteit), werkte als secretaresse en verrichte vrijwilligerswerk voor onder meer de ouderenzorg en de Tilburgse wijkkranten, is nu gepensioneerd en wijdt zich aan veel leeswerk, studie en andere vrijetijdsactiviteiten.

Ineke Broeckx levert ook bijdragen voor de twee volgende websites: www.nederlands.nl en inekebroeckx@blogspot.nl.

Jan van Eijck (Alphen, 1950), werkte ruim 39 jaar als arts in de GGD-wereld. Daarnaast is hij conservator van museum De Dorpsdokter in Hilvarenbeek. Hij publiceert met name over heemkundige en medisch-historische onderwerpen.

Kees Hermis (Hulst, 1941), was werkzaam in het onderwijs, debuteerde met de dichtbundel *Vrijgesproken* (1977), publiceerde en exposeerde, soms in combinatie met zijn houtsculpturen, sindsdien vrijwel uitsluitend poëzie.

Verschenen zijn o.a.: *Een vorm van leven* (1984), *Van aardse zijde* (1984), *Stuiflicht, een bloemlezing van 25 jaar poëzie*, (2003), *Tijdland* (2010), *Het jij-syndroom* (2018), *Op de snaren van het licht* (2020). *Vleugelgeschreven* (2022), *Keertijd* (2024). Hij woont en werkt in Rockanje.

Laetitia van de Heuvel, studeerde Romaanse talen en cultuurpsychologie (KUN) en promoveerde op het gebruik van literaire kritiek en recensies (UvT). Zij geeft voordrachten en publiceert over deze thema's en is actief op terreinen van kunst en cultuur.

Kees Joosten (Esbeek, 1952), gepensioneerd. Jarenlang woonachtig in Goirle en sinds 2016 in Dordrecht. Reisde in de jaren 70 en 80 liftend de wereld rond. Schrijver van *De lange reis van het kuikentje Suzie* (1998), *Een verloren dag* (2011) en *Lotgevallen van twee reizigers* (2019).

Ben Loonen (Voerendaal, 6 december 1944), schrijft behalve in *Leydraden* (recensies, peper & zoutjes) ook in *Goirles Belang* (columns en journalistieke artikelen), *Rond de Schutsboom* (portretten) en de Kerkpagina van *Goirles Belang* (in de Nis onder de naam Bernardus). En nog veel meer dat niet gepubliceerd wordt.

Romain John van de Maele (Aalst, 1948), drs. in de algemene cultuurwetenschappen. Hij is dichter, vertaler en essayist en debuteerde met *Dagboek van een paria* (1974). Zijn recentste bundel is *Schaduwspel* (2018). Hij publiceerde ook proza en schrijft vooral over poëzie en (cultuur)geschiedenis in binnen- en buitenlandse bladen.

Joost Minnaard (1950), Neerlandicus, was in zijn 'beroepsjaren' als docent Nederlands verbonden aan de lerarenopleidingen van Fontys Hogescholen. Interviewt al geruime tijd schrijvers over hun werk, (bege)leidt leesclubs en schrijft zo nu en dan over literatuur in een dagblad of tijdschrift. Beperkt zich niet tot alleen maar Nederlandse literatuur; voorliefde voor Italiaanse literatuur en de literatuur uit de Cariben.

Fons Mommers (Wanroy, 1947) pianist, componist en filosoof. Hij was jarenlang brug- en sluiswachter aan het Noord-Brabantse Wilhelminakanaal en de Zuid-Willemsvaart. Hij publiceerde bij Boekscout *Kanaalzout* (2015) en *Echolood* (2023).

Dick van Niekerk (Den Haag 1945), zelfstandig journalist en neerlandicus. Woont 69 jaar in Noord-Brabant waarvan 47 in Goirle. Heeft een schrijfbedrijfje aan huis. Speciaal aandachtsgebied: de ontwikkelingen in en rond de Nederlanden tijdens de roerige zestiende en zeventiende eeuw.

Berti Oprins (Gilze en Rijen, 1947), afgestudeerd aan de UU, Nederlandse Taal en Cultuur. Veel redactiewerk gedaan, nu nog slechts voor *Leydraden*, veel leesgroepen begeleid, grotendeels afgebouwd, volgt al een aantal jaren op de Radboud Universiteit Nijmegen de postacademische opleiding, Recente Nederlandse en Vlaamse letterkunde.

Mathieu van den Tillaart (1948), afgestudeerd als socioloog aan de Tilburgse Universiteit. Vele jaren werkzaam geweest als beleidsadviseur bij de gemeente Tilburg. Actief in het maatschappelijk en cultureel leven in Goirle o.a. bij Reuzen-

gilde Goirle en Riel, bij stichting Erfgoed Goirle 'De Vyer Heertganghen. Schrijvend lid van Schrijfatelier Goirle.

Norbert de Vries (1948), lezer, vrijshutter, platonische minnaar van de Goolse geit (met een zweempje Mestreechter geis), taalliefhebber, opschrijver.

Kees Weltevrede (Brielle 1941), woonachtig in Riel, docent Nederlands e.a., autodidact kunst, muziekiefhebber, speelt een beetje blokfluit, beschikt over een kruiwagen, lange ladder en aanhanger en sinds kort ook over een smartphone, is vader van kinderen en grootvader van kleinkinderen, getrouwd met Ank.

Mededelingen

Activiteitenoverzicht voorjaar 2025

Arthur Japin dinsdag 18 maart 2025 20.00 uur

Ton Heuvelmans vrijdag 25 april 2025 om 20.00 uur

De Literaire Avonden van de LKG vinden plaats in CC Jan van Besouw.
Voor de leden is de toegang gratis, kaartjes voor niet-leden kosten € 10,00. Bestellen via penningmeesterLKG@kpnmail.nl. Of te koop bij Blz. Boekhandelaar Buitelaar of Cultureel Centrum Jan van Besouw.

Bestuur Literaire Kring Goirle

Joost Minnaard, literaire zaken,
Schubertstraat 15, 5011 CA Tilburg,
013-5431986, e-mail: joost.minnaard@gmail.com

Thea Prinsen, penningmeester / ledenadministratie
Doelenstraat 8, 5051 TG Goirle,
06-15601183, e-mail: penningmeesterLKG@kpnmail.nl

Els van Kemenade, bestuurslid,
Tilburgseweg 139, 5051 AD Goirle,
013-5341826, e-mail: ejcvankemenade@gmail.com

Berti Oprins, eindredacteur *Leydraden*,
Bosscheweg 57-24, 5056 KA Berkel-Enschot,
013-4683447, e-mail: jam.oprins@wxs.nl

Hildegard Pouwels-van Kuilenburg, bestuurslid,
Jacobs ladder 28, 5056 KH Berkel-Enschot,
e-mail: engelsetaalschool@home.nl

Aanmelden lidmaatschap

Leden van de Literaire Kring Goirle ontvangen driemaal per jaar het literaire tijdschrift *Leydraden* en hebben bovendien gratis toegang tot de vier Literaire Interviews met bekende en minder bekende gastauteurs. Daarnaast hebben ze gratis toegang tot de Literaire Estafette en de avond in de Boekenweek.

De contributie bedraagt €35,00 per jaar.

Banknummer: NL 08 INGB 000 34 76 938

U kunt zich schriftelijk aanmelden:

penningmeesterLKG@kpnmail.nl. Als u zich aanmeldt, geef dan ook aan hoe u het verenigingsblad *Leydraden* wilt ontvangen: gedrukt op papier ofwel digitaal.

Afmelden lidmaatschap

Leden die hun lidmaatschap willen beëindigen, dienen dat vóór 1 november schriftelijk of via de e-mail aan de ledenadministratie kenbaar te maken. Hun lidmaatschap wordt dan met ingang van het nieuwe jaar beëindigd.

Kopij voor Leydraden nummer 133

De redactie van Leydraden nodigt eenieder uit kopij te sturen aan:
jam.oprins@wxs.nl

De kopij mag ongeveer 1500 woorden bevatten

Stuur de kopij altijd als **bijlage** en de tekst in een **onopgemaakt Word-document**.

De kopij moet uiterlijk op **15 mei 2025** bij de redactie binnen zijn.

Website Literaire Kring Goirle
www.litterairekringgoirle.nl

De schrijver Arthur Japin te gast in Goirle

Op dinsdag 18 maart 2025 is de schrijver Arthur Japin in Goirle. Het is dan Boekenweek en ter gelegenheid daarvan organiseert Blz Boekhandel Buitelaar in samenwerking met de Literaire Kring Goirle en de Stichting Cools, een lezing van deze veel gevraagde schrijver. Arthur Japin zal zelf het woord voeren en voordragen uit zijn recente roman *Het Stravinsky-spel* (2024). En niet overbodig te vermelden, Arthur Japin is wellicht de best voordragende schrijver van Nederland! Arthur Japin, schrijver van een groot aantal historische romans. 'Er is niet veel dat deze historische figuren [uit die veelal succesvolle romans] gemeen hebben. Behalve dat het buitenbeentjes zijn die voortdurend het risico lopen om verschoppelingen te worden; en dat ze door auteur-schrijver Arthur Japin zijn vereeuwigd in even ouderwetse als succesrijke historische romans. Japin had in zijn debuut *Magonische verhalen* (1996) al geëxperimenteerd met het recept van zijn favoriete auteur Yourcenar: gebruik historische achtergronden om de psychologie van je personages beter te doen uitkomen.' (*Steinz Gids voor de wereldliteratuur*, blz. 241)

Het Stravinsky-spel is een roman over de beroemde Amerikaanse schrijfster Susan Sontag en Cody Garner, een goede vriend van haar vanaf hun jongelingsjaren. Over het zich inzetten voor een ander, en de vraag hoever je daarin kunt of moet gaan, daar gaat de roman over. Susan Sontag gaat in de negentiger jaren naar Sarajevo, in oorlogsomstandigheden in Bosnië- Herzegovina om acteurs te helpen het beroemde toneelstuk *Wachten op Godot* van de schrijver Samuel Beckett op te voeren. Haar vriend Cody gaat haar daarbij helpen. De roman is voor een deel gebaseerd op de biografie van Susan Sontag, geschreven door Benjamin Moser, de partner van Arthur Japin. Een bekroonde biografie. In *Geluk, een geheimtaal*, het tweede boek dat Arthur Japin uit zijn dagboeken samenstelde in de reeks *Privé-domein*, is veel te lezen over de reizen die Benjamin Moser maakte ter voorbereiding van de biografie over Susan Sontag. Op veel van die reizen vergezelde Japin hem en hij is bij veel gesprekken met vrienden, collega's en familieleden van Sontag aanwezig geweest. Van dichtbij heeft hij dus de biografie als het ware zien ontstaan.

Interessant is natuurlijk de vraag wat Japin er nu toe heeft gebracht over deze Susan Sontag een roman te schrijven. Veel biografische feiten zijn aan de orde in deze roman. Belicht de romanschrijver de feiten anders dan in de biografie? Het andere personage Cody Garner is bedacht, alhoewel indirect voor een deel toch ook op biografische gegevens gebaseerd. Huldigt de schrijver het principe

dat zo'n verzonnen personage – dat het verhaal vertelt – de ster van de biografische hoofdpersoon meer laat schijnen, zoals dat in historische romans wel eens vaker voorkomt? Of is dat toch niet het geval en gaat Cody Garner himself ook een belangrijke plaats in de roman innemen? En waar is dat dan op gebaseerd? Komt, met andere woorden, in deze historische roman, de psychologie van beide personages ook naar voren?

Vragen te over, waar de schrijver Arthur Japin ongetwijfeld nader op in zal gaan. U kunt erbij zijn op dinsdag 18 maart 2025, in het CC Jan van Besouw te Goirle. Voor leden van de LKG is de toegang gratis. Niet-leden betalen € 10,-. Aanvang 20.00 uur.

Tot dan!

Veel gelezen vertaler Ton Heuvelmans bij de Literaire Kring Goirle

Op vrijdag 25 april 2025 is de vertaler Ton Heuvelmans te gast bij de Literaire kring Goirle. Een vertaler?? Ja, op verzoek van een aantal leden, en we geven daar als literair genootschap graag gehoor aan. Ton Heuvelmans heeft een groot aantal literaire romans vertaald, vooral uit het Angelsaksische taalgebied.

In eerdere lezingen gaf Ton Heuvelmans een overzicht van zijn vertaalcarrière - die inmiddels vijftig jaar omspannt - en stond hij stil bij markante gebeurtenissen, hoogte- en dieptepunten, omgang met collega's en zijn ervaringen met uitgevers. Het zijn namelijk niet allemaal mecenasen daar, zoals de oud-Tilburger wel eens heeft aangegeven. Auteur Gerard Reve zette zijn voormalige uitgever Geert van Oorschoot - met wie hij ernstig gebrouilleerd was, uiteraard om een geldkwestie - ooit weg als 'Oorvegerij van Uitschoot'.

Ton Heuvelmans zal ook nader ingaan op zijn vertaling van *All the broken places* (*Toen de wereld brak*) en misschien een ander boek van de succesvolle Engelse auteur John Boyne. Wellicht ook op andere boeken van deze auteur, zoals *Stay where you are and then leave* (*De jongen die zijn vader zocht*).

Uiteraard is het interessant te vernemen hoe zijn contacten verlopen met de auteurs van wie hij vertalingen maakt. De vertaler houdt zelf een voordracht, gerelateerd aan voorbeelden uit zijn vertaalpraktijk. Evenwel is er ook ruimte om met de vertaler kennis te maken in een interview.

U ziet het, wederom een interessante, aparte avond van de Literaire Kring Goirle. U kunt erbij zijn. In het CC Jan van Besouw in Goirle. Vrijdag 25 april 2025. Aanvang 20.00 uur. Voor leden van de LKG is de toegang gratis. Niet-leden betalen € 10,00. Tot dan!

Uitgelezen?

BOEKHANDEL BUITELAAR

De Hovel 21, 5051 NP Goirle
tel: 0135301122 / fax: 0135301124

info@boekhandelbuitelaar.nl
www.boekhandelbuitelaar.nl

**Vind bij ons
het ideale kado
voor iedere gelegenheid.
De boekhandel van Goirle.
www.boekhandelbuitelaar.nl**

**De winkel is
gevestigd vlakbij
het gemeentehuis.**

LEYDRADEN

is een uitgave van

**LITERAIRE
KRING**

GOIRLE